توێژینەوەی قۆناغی سێیەمی پرۆژەی:

چارەنووسی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغداد

توێژەران:
پ. ی. د. ئومێد رفیق فتاح
پ. ی. د. عابد خالد رسول
م. د. زمکـــان علی سلیم
م. د. جلال حسن مصطفی
م. ی. هەردی مهدی میکە

پرۆژەی هاوبەشی (سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی)
و (سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسی لە کۆلێژی یاسا و ڕامیاری - زانکۆی سلێمانی)

سلێمانی
شوباتی / ٢٠١٨

پێڕستی بابەتەکان

دەستپێک 2

باسی یەکەم: دۆسێی فرەڕەهەندی کەرکوک و چارەسەری تەوافوقی 3
یەکەم: حوکمڕانیی هاوبەش و چارەنووسی کەرکوک 3
دووەم: ڕێگاچارەی کێشەی کەرکوک لە ٢٠٠٣ تا ٢٠١٨ 4
سێیەم: حوکمڕانیی هاوبەش وەک چارەسەری دۆسییەی کەرکوک 6
چوارەم: فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر دیموکراسی تەوافوقی لە کەرکوک 9
پێنجەم: ڕێگاچارەی دەستووریی و یاسایی دۆسییەی کەرکوک 10

باسی دووەم: ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک 16
یەکەم : تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوک 16
دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی بۆ ئاسایشی کەرکوک 17
سێیەم: مەترسی سەرهەڵدانەوەی گرووپە تیرۆریستیەکان لە کەرکوک 18

باسی سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە سیاسەتی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا 19
یەکەم: ئایندەی کەرکوك لە تێڕوانینی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا 19
دووەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی ئێراندا 22
سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی تورکیادا 26

کۆتایی و دەرئەنجام 29

دەستپێک:

ئەم توێژینەوەیە بەرهەمی قۆناغی سێیەم و کۆتایی پرۆژەی (چارەنوسی کەرکوک لەنێوان هەولێر وبەغداد)ە، کە لەلایەن توێژەرانی (سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی) بە هاوکاری (سەنتەری لێکۆڵینەوەی یاسایی و سیاسی) کۆلێژی یاسا و ڕامیاری/زانکۆی سلێمانی جیبەجێ دەکرێت. ماوەی جێبەجێکردنی ئەم پرۆژەیە (٦) مانگی خایاند، کە سێ قۆناغی لە خۆدەگرت و لە هەر (٢)مانگ جارێک توێژینەوەیەک خراوەتەڕوو، قۆناغی یەکەم و دووەمی لە مانگی ئەیلولی / ٢٠١٧ و مانگی تشرینی دووەمی / ٢٠١٧ ئامادەکرا.

پرۆژەی (چارەنوسی کەرکوک لەنێوان هەولێر وبەغداد)، وەک پرۆژەیەکی فراوانی چەند قۆناغی، هەوڵ دەدات لەچوارچێوەی خوێندنەوەیەکی زانستی (سیاسی، یاسایی، مێژوویی و ئابووری)دا بۆ دۆسییەی کەرکوک وەڵام بۆ هەندێک لەو پرسیارانە بدۆزێتەوە، کە لە ئەنجامی دەرکەوتنی پێدراو و گۆڕاوە نوێییەکانی دۆخی هەنوکەیی کەرکوک لە ئارادان، هاوکات هەندێک بەرچاوڕوونی زانستیی نوێ لەسەر دۆسییەکە و ئامرازەکانی چارەسەرکردنی بخاتە بەردەست لایەنە پەیوەندیدارەکان.

پرسیاری سەرەکی ئەم پرۆژەیە، کە هاوکات چەقی ناوەرۆکی هەرسێ رومانڵی هەرسێ قۆناغی توێژینەوەکەیە ئەوەیە: ئایندەی کەرکوک لە عێراقدا چی دەبێت؟

بۆیە پرۆژەکە لەسەر سێ ئاست بناغەی بۆ وەڵامدانەی ئەم پرسیارە داڕشتووە:

- ئاستی یەکەم: داهاتوی سیاسی و کارگێڕیی کەرکوک،
- ئاستی دووەم: ڕەهەندی ئاسایشی کەرکوک،
- ئاستی سێهەم: ڕەهەندی هەرێمیی و نێودەوڵەتی.

گرنگی پرۆژەکە دەکرێ لەم خاڵانەدا کورت بکرێتەوە:

یەکەم: بۆ یەکەم جارە لێکۆڵینەوەیەکی وا فراوان لەسەر کەرکوک بکرێت پاش سەرهەڵدانی گۆڕانکارییە نوێکانی وەک شکستی داعش و کاردانەوەکانی پاش ڕیفراندۆمی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ و دەستبەسەرداگرتنەوەی نادەستوورییانەی کەرکوک لەلایەن حکومەتی عێراقەوە.

دووەم: پرۆژەکە دەبێتە بەرچاوڕونییەکی باشتر بۆ پرۆسەی سیاسیی و حیزبە کوردستانییەکان بۆ ئەوەی هۆشیارانە مامەڵە لەگەڵ کەیسی کەرکوکدا بکەن.

گرنگترین ڕایەڵ و ڕەهەندەکانی ناوەرۆکی قۆناغی سێیەمی پرۆژەکە کە مانگی شوباتی٢٠١٨ ئامادەکراوە، لەڕووی میتۆدییەوە ئەڵقەیەکی تەواوکارە بۆ تێڕوانین و دەرئەنجامەکانی قۆناغی یەکەم و دووەمی پرۆژەکە. ئەم پرۆژەیە مەبەستییەتی توێژینەوە لە کۆی تایبەتمەندییەکانی دۆسییەی کەرکوک و ڕەهەندە ناوخۆیی و دەرەکییە جیاوازەکانی لە ماوەیەکی زەمەنی دیارکراودا، گرنگترین تایبەتمەندییەکانی ئەم دۆسییەیە ناجێگیریی قەیرانەکە و بەربەست و ئەو ڕێگاچارانەشە کە خراونەتەڕوو. بۆیە دەبینین کاتێک قۆناغی یەکەمی ئەم پرۆژەیە خرایەڕوو، کەرکوک بە دیفاکتۆ لە ئەنجامی بەرەنگاربوونەوەی فراوانخوازییەکانی داعش لەژێر دەسەڵاتی هێزەکانی پیشمەرگە و حکومەتی هەرێمی کوردستاندا بوو، لەسایەی ئەم دۆخەشدا واچاوەڕواندەکرا کە کورد چیدی ئەو ئامرازانەی کە خرابوونەڕوو بۆ چارەسەری دۆسییەی ناوچەجێناکۆکەکان بە ڕێگاچارە نەناسێنێت، بەتایبەتیش مادەی (١٤٠)ی دەستووری عێراق ساڵی ٢٠٠٥. بەڵام بە پێچەوانەی ئەو دۆخەی لە کاتی ئامادەکردنی قۆناغی دووەمی توێژینەوەکە، بەتایبەت لە دوای (١٦/ ١٠/ ٢٠١٧) گۆڕانکاری گەورە بەسەر دۆخی کەرکوکدا هات، بۆیە قۆناغی دووەمی پرۆژەکە لەسایەی ئەو دۆخە نوێیەدا پێداچوونەوە بۆ لایەن و ڕەهەندەکانی کێشەی کەرکوک کرد. بەڵام قۆناغی سێیەم وکۆتایی، زیاتر هەوڵی ئایندەبینی ئەو چارەسەر و پێشهاتانە دەدات کە بە ئایندەی یەکالاکردنەوەی کیشەکەوە پەیوەستن، لەسەر ئاستی ناوخۆیی هەرێمی کوردستان وعێراق و لەسەر ئاستی هەرێمی و نێودەوڵەتی.

باسی یەکەم: دۆسییەی فرەڕەهەندی کەرکوک و چارەسەری تەوافوقی:

دۆسییەی کەرکوک دۆسیەیەکی ئاڵۆز و فرەڕەهەندە، چارەسەرەکانیشی پێویستە فرەڕەهەند بن. لە ڕەهەندی شوناسی نەتەوەیی و مافی چارەنووسەوە تا ڕەهەندی سیاسی و ئیداری و دەستووری و ئابوری و کۆمەڵایەتی. بۆیە لێرەدا هەوڵدراوە لەسەر چەند ڕەهەندێک و لە چەند ئاستێکدا وێنای چەند چارەسەرێک بۆ قەیرانەکە کراوە:

یەکەم: حوکمڕانی هاوبەش و چارەنوسی کەرکوک:

چارەنوسی کەرکوک دەتوانێت، چارەنوسی پەیوەندیەکانی نێوان پێکهاتەکانی عێراق و پێکهاتەکانی کەرکوک لەلایەک و نێوانی حکومەتی فیدراڵ و حکومەتی هەرێمی کوردستان لەلایەکیترەوە دیاریبکات. یەکێک لەو چارەسەرانەی لەلایەن سکۆلەرەکانی بواری ململانێ (بۆ ئەو کۆمەڵگایانەی دابەشبون بەسەر چەند پێکهاتەیەکدا) پێشنیاردەکرێت بریتیە لە **حوکمڕانیی هاوبەش** (Power-sharing). بەڵام حوکمڕانیی هاوبەش چەندین بیردۆز و پیادەکردنی مەیدانیی جیاوازی هەیە. ڕەنگە لە هەر کەیسێکدا جۆرێک لە پیادەکردنی حوکمڕانیی هاوبەش بە هۆی تایبەتمەندیەکانی ئەو کەیسە هەبێت. بەدەر لەوەش، پێویستە لە دۆسیەی کەرکوکدا چەندین پرسی تر شەنوکەو بکرێت و ڕەهەندە ئاڵۆزەکانی ئەم دۆسییەیە لەبەرچاو بگیرێت پاشان باس لە چۆنیەتی پیادەکردنی **حوکمڕانیی هاوبەش** بکرێت.

لێرەدا گرنگە ئەو پرسیارە بکەین کە ئایا چۆن دەکرێت دۆسییەی کەرکوک لە ڕێی بیردۆزەکانی حوکمڕانی هاوبەشەوە چارەسەر بکرێت؟ کە بۆ گەڕان بە دوای وەڵامی ئەم پرسیارەدا پێویستە چەند پرسیارێکیتر بکرێت: چی وادەکات دۆسییەی کەرکوک هێندە ئاڵۆز بێت؟ دەبێت چ هەنگاو بنرێت پێش ئەوەی باس لە حوکمڕانی هاوبەش بکرێت؟ ئایا ڕەهەند ناوخۆییەکان کامانەن کە دۆسییەی کەرکوکی بەم ئاقارەی ئێستادا بردوە؟

میکانیزمەکانی ڕووبەڕووبوونەوەی فرەیی ئیسنیی (Multiethnicity -مەبەست لە فرەیی ئاینی، قەومی، کەلتوریی و مەزهەبیە) دوو جۆری سەرەکیین کە بریتیین لە: میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی و میکانیزمەکانی داننان بە فرەییدا[1]. دەسەڵاتدارانی هەر دەوڵەتێک بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ فرەیی ئیسنی پەنا دەبەنە بەر یەکێک لەم دوو میکانیزمە سەرەکیانە. میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی زۆرن لەوانە تواندنەوەی فرەیی لە بۆتەقەی پێکهاتەی زۆرینە یان کەمینەیەکی دەسەڵاتداردا، دەرکردن و بەزۆر کۆچپێکردنی ئەندامانی پێکهاتەیەکی ئیسنی یان زیاتر، لە ناوچەیەکەوە بۆ ناوچەیەکیتری هەمان وڵات یان بۆ دەوڵەتێکیتر، یاخود ڕەنگە لە هەندێک کەیسدا بگاتە ئاستی جێنۆساید لە پێناوی نەهێشتنی ڕۆڵی فرەیی لە بونیادنانی دامەزراوەکانی دەوڵەتدا. هەروەها دامەزراندنی سیستەمی سیاسی لەسەر بنەمای دیموکراسی زۆرینەش یەکێکە لەو میکانیزمانە. میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی لەسەر داننەنان بە فرەییدا بونیادنراون و لە پێناو کەمکردنەوەی کاریگەرییەکانی فرەییدا لە بەڕێوەبردنی کایەی سیاسیدا پەیڕەودەکرێن. میکانیزمەکانی داننان بە فرەییدا زۆرن بەشێکیان[2] لەسەر ئەو بنەمایە بونیادنراون کە دەبێت فرەیی دانپێدابنرێت و لە هەندێک کەیسیشدا وەک بنەمایەکی پێکهێنانی سیستەمی سیاسی مامەڵەی لەگەڵ دەکرێت. لە میکانیزمەکانی داننان بە فرەییدا فیدراڵیزم و دیموکراسیی تەوافوقی و جۆرەکانیتری حوکمڕانیی هاوبەشن.

ستراتیژی سەرەکی پێش بەکارهێنان و بەگەڕخستنی هەریەک لەم ڕێگایانە بۆ مامەڵەکردن لەگەڵ فرەییدا، ئەوەیە کە سەقامگیریی سیاسیی بێتەکایەوە. سەقامگیریی سیاسیی لەم نوسینەدا وا پێناسەکراوە کە بریتیە لە لەیەکتر نزیکبونەوەی ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمی و نافەرمیەکان؛ بەو مانایەی

(1) Brendan O'Leary (2014), Macro-political Approaches to Ethnic Conflict Resolution https://www.youtube.com/watch?v=O76ilgnaaOE

(2) وەک دیموکراسی زۆرینە.

هەتا ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمییەکانی وەک حکومەت و پەرلەمان و پارێزگا و ئەنجومەنی پارێزگا نزیکتربن لە خواست و داواکانی خەڵک و پێکهاتەکانەوە، ئەوا سەقامگیریی سیاسی بەهێزترە و پێچەوانەکەشی ڕاستە. لەژێر دەسەڵاتی حکومەتە یەکلەدوایەکەکانی عێراقدا، بە تایبەت لەدوای ڕووخانی سیستەمی پاشایەتی و هاتنەسەرکاری سیستەمی کۆماریی لە ساڵی ١٩٥٨وە تا ساڵی ٢٠٠٣، لە پێناو لاوازکردن و نەهێشتنی جیاوازی و فرەیی ئیسنیدا لە کەرکوکدا، پەنایانبردۆتە بەر وەگەڕخستنی میکانیزمە جیاوازەکانی سڕینەوەی فرەیی. ئەم پەنابردنە بۆ ئەو میکانیزمانە لە پێناو هێنانەکایەی سەقامگیریی سیاسی لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەریدا بووە، بەڵام نەک هەر سەقامگیریی سیاسی دروستنەکردووە، بەڵکو نێوانی پێکهاتەکان و ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمییەکانی دەوڵەتیان زیاتر بەرفراوانکردووە.

لە پارێزگای کەرکوکدا، بەپێی چەندین بەڵگە، لە سەردەمی حوکمڕانی حیزبی بەعسی عەرەبی ئیشتراکیدا، زۆرێک لە میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی بەکارهێنراوە. لەم ڕێگایەوە ویستراوە شوناسی پێکهاتەی کوردی بە ئاستێکی کەمتریش تورکمانی، لەو شارەدا بەشێوەیەک کاڵبکرێتەوە کە کاریگەرییان لە دامەزراوەکاندا تا کەمترین ئاست کەمبکرێتەوە. لەم پێناوەشدا، لەڕێی هێنانی عەرەب لە باشور و ناوەندی عێراقەوە بۆ ئەوەی نیشتەجێبکرێن لە کەرکوک، پێگەی پێکهاتەی عەرەبیی بەهێزکراوە بەوەی کە ژمارە و قەبارەیان زیادکراوە. لەو میکانیزمە سەرەکییانەی کە حکومەتەکانی عێراق بەکاریهێناون (بە تایبەت لەسەردەمی حکومڕانی بەعسدا) بریتین لە بەعەرەبکرنی کورد بەچەند شێوەیەکی جیاوازی وەک دەرکردنی کوردەکان لە کەرکوک و هاوردەکردنی عەرەب و دابەشکردنی زەویی نیشتەجێبون بەسەریاندا. کوردەکان لەسەر کارەکانیان دووردەخرانەوە یان بۆ کارکردن دەبرانە پارێزگاکانی ناوەند و باشوری عێراق. بەبەعسیکردنی کورد و تورکمان یەکێکیتر بوو لەو میکانیزمانەی کە بە چڕیی کاری لەسەردەکرا. زیادلەوەش، لە ساڵی ١٩٨٨دا پرۆسەی ئەنفالکردنی کوردەکانی کەرکوک و ناوچەکانیتری کوردستان دەستپێکرد[3]، (بەپێی ڕاپۆرتێکی هیومان ڕایتس وۆچ) تیایدا لەساڵی ١٩٩٣دا نزیک لە ١٠٠،٠٠٠ کەس[4] گیانیان لەدەستداوە و زۆرینەیان لە بیابانەکانی باشوری عێراقدا زیندەبەچاڵکراون (لە ساڵانی دوای ٢٠٠٣وە چەندین گۆڕی بەکۆمەڵی کوردەکان لە بیابانەکانی عێراقدا دۆزرانەوە). هەموو ئەم میکانیزمانە بۆشایی نێوان خەڵک (بە تایبەت پێکهاتەی کورد لە کەرکوک) و ڕۆڵ و دامەزراوە فەرمیەکانی هێندەیتر فراوانکرد، بەمەش سەقامگیریی سیاسی بەرەو نەمان ڕۆیشت. لێرەوە دەگەینە ئەو دەرەنجامەی کە ناکرێت چیتر لە ڕێگەی بەکارهێنانی میکانیزمەکانی لەناوبردن و سڕینەوەی فرەیی ئیسنییەوە مامەڵە لەگەڵ فرەپێکهاتەیی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانی تری دەروبەریدا بکرێت، چونکە نەک هەر سەقامگیریی بەهێز ناکات بەڵکو بەرەو لە ناوچوونی دەبات. لە دوای ٢٠٠٣ و ڕووخانی دەسەڵاتی حیزبی بەعسەوە، نەک تەنها کەرکوک بەڵکو هەموو پارێزگا و پێکهاتەکانی عێراق گەیشتبونە ئەو باوەڕەی کە دەبێت لە عێراقی نوێدا سیستەمێکی سیاسی پیادە بکرێت کە پشتبەستوو بێت بە وەگەڕخستنی میکانیزمەکانی ئیدارەی فرەیی و دانان بەگرنگییاندا لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسیدا.

دووەم: چارەسەری کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣تا ٢٠١٨:

لە دوای ٢٠٠٣وە و دوای ئەوەی میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی لە کەرکوک و عێراق بە گشتی شکستی هێنا و نەیتوانی سەقامگیریی سیاسی بهێنێتە کایەوە، دەسەڵاتی کاتیی هاوپەیمانان (Coalition Provisional Authorities -CPA) و ئەنجومەنی حوکم لە عێراق (نوێنەرانی پێکهاتە ئسینیەکانی عێراق) پەنایانبردە بەر بەکارهێنان و وەگەڕخستنی میکانیزمەکانی دانان بە فرەیی ئیسنیدا لە عێراق. هەر خودی ئەنجومەنی حوکم داننانێکی ئاشکرابوو بە دامەزراندنەوەی عێراقی نوێ لەسەر بنەمای گرنگیدان بە

(3) بەپێی بڕیاری دادگای باڵای عێراق بە جینۆساید ناسێنراوە.

(4) Human Rights Watch (1993). Genocide in Iraq: The Anfal Campaign Against the Kurds. Available on https://www.hrw.org/reports/1993/iraqanfal/ (accessed 12/02/18)

پێکهاتە ئیسینەکان[5]. دوای هەڵوەشانەوەی ئەنجومەنی حوکم و دەسەڵاتی کاتیی هاوپەیمانان، حکومەتێکی کاتیی شوێنیگرتنەوە کە ئەویش لەسەر بنەمای دانان بە پێکهاتەکاندا دامەزرابوو و پۆستەکانی لەسەر هەمان بنەما دابەشکرابوون، ئەمەش بۆ حکومەتەکانی دوای ٢٠٠٥ تا ئێستا هەر ڕاستە. بێگومان ئەم بەگرنگگرتنەی پێکهاتە ئیسنیەکان و فرەیی ئیسنی کاریگەریی لەسەر کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان بەجێهێشت.

بۆ چارەسەرکردنی دۆزی کەرکوک، وەک هەستیارترین ناوچەی جێناکۆک لە عێراقدا و دوای ئەوەی کە میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی ئیسنی نەیانتوانی ئامانجەکانی خۆیان بپێکن، لە دەستووری عێراقیدا مادەیەکی تایبەت بە ئاساییکردنەوەی بارودۆخی ئەو ناوچانەو و سڕینەوەی ئاسەوارەکانی ئەو میکانیزمە نادیموکرسییانەی لەلایەن دەسەڵاتی بەعسەوە بەگەڕخرابون دانرا. ماددەی ١٤٠ی دەستووری هەمیشەیی عێراقیش جەختی لە جێبەجێکردنی ماددەی ٥٨ی یاسای ئیدارەی ڕاگوزەریی کردەوە و بە ٣ قۆناغ دەیویست کێشەکانی نێو دۆسییەی کەرکوک چارەسەر بکات، کە ئەوانیش ئاساییکردنەوە، سەرژمێری و ریفراندەم بوون. بەپێی هەمان ماددەی دەستوور دەبوو هەر سێ قۆناغەکە لە ٢٠٠٧/١٢/٣١ جێبەجێبکرانایە، بەڵام تەنها ڕێژەیەکی کەم لە مامەڵەکانی هاوڵاتیان لە قۆناغی یەکەم تەواوبووە، چجای دەستکردن بە جیبەجێکردنی قۆناغەکانیتر[6]. ئەم مادەیە نەیتوانیوە، تا ساتی نوسینی ئەم توێژینەوەیەش، چارەسەرێکی گشتگیر و هەمیشەیی بێت بۆ کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان.

دۆسییەی کەرکوک، وەک ناوچەیەکی جێناکۆک، هێندە ئاڵۆزبووە کە وەک کەیسێکی تایبەت جیاکراوەتەوە لە هەموو پارێزگاکانی تری عێراق. لە کەرکوکدا، تا ئێستا لەبەر هەستیاریی ئەم کەیسە تەنها یەکجار هەڵبژاردن بۆ ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک لە ساڵی ٢٠٠٥ ئەنجامدراوە، لە کاتێکدا لە هەموو پارێزگاکانیتری عێراقدا سێ هەڵبژاردن ئەنجامدراوە، لە ساڵانی ٢٠٠٥ و ٢٠٠٩ و ٢٠١٣ دا (لە هەرێمی کوردستان لە ٢٠١٤ کۆتا هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکان ئەنجامدراوە). تا ئێستاش لە پەرلەمانی عێراق و لە ناوەندە سیاسیەکاندا گفتوگۆ دەربارەی ئەنجامدانی هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکان لە کەرکوک لە ئارادایە. لە پاش ١٧ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ەوە، پارتی دیموکراتی کوردستان کەرکوک و ناوچەکانی جێناکۆکەکانیتر بە داگیرکراو دەناسێنێت و پێیوایە ناکرێت هەڵبژاردن لەژێر سایەی داگیرکاریدا ئەنجامبدرێت[7]. لایەنەکانیتر لە پێکهاتەی تورکمان و عەرەب کە پێشتر لاوازبون و کەمدەسەڵاتی هێزە سیاسییە کوردییەکان بە هەلێک بۆ جەختکردنەوە لەسەر ئەنجامدانی هەڵبژاردن لە کەرکوک دەزانن، بەڵام دەیانەوێت پۆستە باڵاکانی کەرکوک، بە ڕێژەی ٣٢٪-٣٢٪-٣٢٪ بەسەر پێکهاتەکانی کورد، عەرەب و تورکماندا دابەشبکرێت و پێکهاتەی مەسیحیش لە ٤٪ پۆستەکانی پێبدرێت[8]. ئەم پێشنیارە تا ئێستا نەیتوانیوە دەنگی کورد بەدەستبهێنێت چونکە خۆیان بە زۆرینە دەزانن[9] و ئەم دابەشکردنەش بە جۆرێک لە ستەمی کەمینە دەزانن بەرامبەر بە زۆرینە. لێرەدا دەکرێت بپرسین ئەگەر ماددەیەکی دەستووری نەیتوانیبێت کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک چارەسەر

([5]) ئەم ئەنجومەنە لە ژێر سەپەرشتی دەسەڵاتی کاتی هاوپەیماناندا کاریدەکرد و پێکهاتبوو لە ٢٥ کەسایەتی لە پێکهاتە جیاوازەکان (١٢ کەسایەتی پێکهاتەی شیعەی عەرەب و ٥ کەسایەتی سونەی عەرەب و ٥ کەسایەتی پێکهاتەی کوردی و ٣ نوێنەر لە پێکهاتەکانی تر).

([6]) چاوپێکەوتن لەگەڵ خالید شوانی ساڵی ٢٠١٣ لە لایەن د.جلال حسن مصطفی، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی.

([7]) خەسرۆ گۆران: لە کەرکووک بەشداریی هەڵبژاردن ناکەین
http://www.kdp.info/a/d.aspx?l=13&a=106688

([8]) حسين داود، أزمة كركوك تعقد المشهد الانتخابي في العراق، الأحد، ٢٨ يناير/ كانون الثاني ٢٠١٨، الحياة التجريبي على الرابط الآتي:
http://www.alhayat.com/Articles/26994465/

(9) روداو، الكورد يرفضون توزيع المناصب في كركوك على أساس 32% لكل مكون، 2/5/ 2018 على الرابط الآتي:
http://www.rudaw.net/arabic/kurdistan/05022018

بکات و تا ئێستا تەنها یەک هەڵبژاردنیش ئەنجامدرابێت، چۆن دەتوانێت چارەسەری کێشەکانی دۆسییەکە بکات و بە چ میکانیزمێک ئەگەری سەرکەوتنی دەبێت؟

چۆن دەکرێت چارەسەری کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی تر بکرێت؟

هەستیارترین کێشەی نێو دۆسییەی کەرکوک ئەوەیە کە کەرکوک بە قووڵی دابەشبوە بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنیدا. زەحمەتە دیموکراسی زۆرینە بتوانێت چارەسەری کێشەی ئەو کۆمەڵگایانە بکات بە تایبەت کە پێشینەیەکی دیکتاتۆری و چەوساندنەوەی پێکهاتەکان لە ئارادا بووبێت. گرفتی گەورە تەنها لە کەرکوک خۆیدا نیە کە فرەئیسنیە، بەڵکو لەوەدایە کە عێراق (بە تایبەت لەدوای هاتنە سەرکاری سەردەمی کۆمارییەوە(١٩٥٨)، بە گشتی مێژوویەکی پڕ لە ستەم و چەوسانەوە و ڕەتکردنەوەی مافی کوردەکان و تەعریبکردنی لەخۆگرتووە. دیموکراسیەت لە عێراقدا ناکامڵ و پڕ لە قەیرانی هەیە. ئەم قەیرانانە لە کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی دەوربەریدا قوڵتر و سەختتر دەردەکەون. بۆیە پرسیاری هەستیار و سەرەکی ئەوەیە چۆن دەتوانرێت کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانیتر بە شێوەیەک چارەسەر بکرێت کە بتوانێت سەقامگیریی سیاسی لە کەرکوکدا دروستبکات و بەشداریش بێت لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسی لە عێراقدا؟

بۆ ئەوەی هەر ڕێگاچارەیەک لە کەرکوکدا سەرکەوتووبێت، وەک ناوچەیەکی جێناکۆک و دابەشبوو بەسەر چەندین پێکهاتەی ئیسنیدا، ئەوا دەبێت ئەم خاڵانە لەبەرچاوبگرێت:

- یەکەم، لەبەر دابەشبوونی پێکهاتەکانی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی بەسەر سێ پێکهاتەی سەرەکییدا، کورد، تورکمان و سوننەی عەرەب، نابێت لە هەر ڕێگاچارەیەکدا کە تەبەنیدەکرێت هیچ یەک لەم پێکهاتانە لە دروستکردنی بڕیاری سیاسی بێبەشبکات. یەکێک لە کێشە بنەڕەتییەکانی سەقامگیرنەبوونی باری کەرکوک ئەوەیە کە پێکهاتەیەک خۆی بە بەشداری ڕاستەقینە لە دامەزراوەکانی کەرکوک و دروستکردنی بڕیاری سیاسیدا نەزانیوە[10].

- دووەم، لەبەر ئەو گۆڕانکاریە بنەڕەتییانەی لە دیمۆگرافیا و کارگێڕیی ئەو پارێزگایەدا و بەمەبەستی تواندنەوەی هەندێک لە پێکهاتەکانیدا ئەنجامدراوە (بە تایبەت لە سەردەمی حوکمداری حیزبی بەعسدا). گرنگە هەر ڕێگاچارەیەک لە گێڕانەوەی ماف بۆ مافخوورواواندا هاوکاربێت. لەم ڕێگایەشەوە دەتوانرێت ئەو پەیامە بگەیەنرێتە پێکهاتەکان و خەڵکی ئاسایی، کە ئیتر خۆیان خاوەنی بڕیاری سیاسیین و سەردەمی چەوساندنەوە و بێبەشکردن تێپەڕێنێت. ئەمە وادەکات هاونیشتمانیان بە شوناسە جیاوازەکانیانەوە لە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسیدا بەشداربن.

- سێیەم، هەرچارەسەرێک دەبێت تا ڕادەیەک سەربەخۆییەک لە بڕیاردانی کەلتورییدا بۆ پێکهاتە جیاوازەکان بهێڵێتەوە. مەبەست لە سەربەخۆیی کەلتووریی بریتیە لە سەربەخۆیی ئەو ناوەندانە کە بەشدارن لە دروستکردن و پەرەپێدانی کەلتور، کە خوێندن و دەزگا ڕۆشنبیرییەکان بە زمانی پێکهاتەکان دەگرێتەخۆی.

سێیەم: حوکمڕانی هاوبەش وەک چارەسەری کێشەی کەرکوک:

حوکمڕانیی هاوبەش دوو جۆری سەرەکی هەیە کە ناودەبرێن بە: دیموکراسیەتی تەوافوقی و سێنتریپێتاڵیزم (ناوەندگەرایی- Centripetalism). هەریەک لەم تیۆرانە ئارگومێنتی تایبەت بەخۆیان هەیە تا بیسەلمێنن کە هەر یەکێکیان گونجاوترە لەویتر و دەتوانێت سەقامگیریی سیاسیی لەو ناوچانەدا بونیادبنێت کە بە قوڵیی دابەشبوون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنی جیاوازدا. لەم نوسینەدا زیاتر جەخت لە دیموکراسیەتی تەوافوقی بۆ چارەسەری کێشەی کەرکوک دەکەینەوە، بەڵام لە ناواخنی چارەسەرەکەدا بەشێک لە ڕەخنەکانی سێنتریپێتاڵیزم لەبەرچاو دەگرین.

دیموکراسیەتی تەوافوقی لە چەندین کەیسدا لە جیهان بەکارهاتووە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی ئەو

---

[10] چاوپێکەوتن لەگەڵ بەرێز حەسەن توران، ئەندام پەرلەمان لە خولی سێهەمی پەرلەمانی عێراق لە ڕۆژی ٢٠١٨/٢/١٨. چاوپێکەوتنەکە لەلایەن د.جەلال حەسەن مستەفا، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەییەوە ئەنجامدراوە.

ناوچانەی کە بەقووڵیی دابەشبوون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی ئیسنی جیاوازدا وەک لوبنان و بەلجیکا ئێرلەندای باکور و چەندین کەیسیتر. لە هەندێک لەم کەیسانەدا ڕەنگە پێکهاتەکان دووچاری شەڕی ناوخۆ بوونایەتەوە ئەگەر تەبەنی دیموکراسیەتی تەوافوقیان نەکردایە. بەڵام مەرج نیە لە نێو سیاسەتی ڕۆژانەدا بەتەواوی سەقامگیر بێت. ئارێند لایپارت (Arend Lijphart) یەکێکە لەو سکۆلەرە دیارانەی کە سەرەتاکان و بنەڕەتەکانی تیۆری دیموکراسیەتی تەوافوقی خستۆتەڕوو. لایپارد گەیشتە ئەو قەناعەتەی کە دەکرێت دیموکراسی تەوافوقی (وەک هۆڵەندای سالانی شەستەکان) لەو دەوڵەتانەدا کە چەندین پێکهاتەی جیاوازیان تێدایە لە بەدیهێنانی سەقامگیریی سیاسیدا سەرکەوتوو بێت[11]. کاتێک لە ساڵی ١٩٦٩دا بۆ یەکەمجار ئارتیکڵێکی لەسەر دیموکراسیەتی تەوافوقی نووسی، تیۆریی باو تەنها دیموکراسیەتی زۆرینە بوو، کە بۆ نمونە لە بەریتانیادا پەیڕەو دەکرا.

ئارێند لایپارت دەنوسێت دەکرێت دیموکراسی لەو کۆمەڵگایانەی بە قووڵی دابەشبون بەسەر چەند پێکهاتەیەکی جیاوازدا سەرکەوتوو بێت ئەگەر تەوافوقی بێت، کە ئەم بنەمایانەی هەیە:

یەکەم: حکومەتێکی هاوپەیمانیی فراوان (Grand coalition) کە تیایدا هەموو پێکهاتە دیارەکانی ئەو کۆمەڵگایە نوێنەرایەتی کرابن، جا پێکهاتەکان لە ڕووی زمان یان ئاین یان مەزهەبەوە جیاواز بن (واتە پێکهاتەی ئیسنی بن).

دووەم: ئەو پێکهاتە ئیسنیانە دەبێت خاوەنی خۆبەڕێوەبەریی کەلتوریی (Cultural autonomy) بن.

سێهەم: ڕێژەییبون (Proportionality) لە نوێنەرایەتی سیاسی و دامەزراندنی مەدەنیدا.

چوارەم: ڤیتۆی کەمینە (Minority veto) سەبارەت با مافە گرنگەکانی کەمینەکان و سەربەخۆیی کەلتورییان[12].

لایپارد باس لەوە دەکات ئەم بنەڕەتانەی دیموکراسیی تەوافوقی دەکرێت بە چەندین شێوەی جیاواز بە دامەزراوەیی بکرێن. دەکرێت دامەزراندنی سیستەمی سیاسیی لەسەر بنەمای دیموکراسی تەوافوقی لە کۆمەڵگایەکەوە بۆ یەکێکیتر دامەزراوەی جیاواز بهێنێتەکایەوە. دەکرێت سەرکەوتن و کارابوون یان شکستی ئەو دامەزراوە تەوافوقییانە لە کەیسێکەوە بۆ کەیسێکی تر جیاوازبن[13].

ڕەنگە لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکانیدا هێنانەکایەی دیموکراسیی تەوافوقی تا ڕادەیەک ئاسانتر بێت لە هەندێک کەیسی تر. چەند هۆکارێک وادەکەن ئەم ئارگومێنتە سازبکەین. یەکێک لەو هۆکارانە ئەوەیە دەستووری عێراقی ڕێگر نیە لە تەبەنیکردنی شێوازێکی تایبەت لە خوبەڕێوەبەریی لە هەر پارێزگایەکی عێراقدا. لە دەستووری عێراقیدا، بەدەر لەوەی هاوڵاتیان، بە جیاوازی زمان و مەزهەب و ئاینیانەوە، بە یەکسانی مامەڵەیان لەگەڵ دەکرێت و هەمان مافیان هەیە، بەڵام پێکهاتەکان دەتوانن مافە کەلتوریەکانی خۆیان لە خوێندن و گەشەپێدانی بنەما پەرەوەردەییەکان و هەبوونی قوتابخانەی تایبەت پیادەبکەن. مادەی ٣ی دەستوور دان بەوەدا دەنێت کە عێراق وڵاتی نەتەوە و دین و مەزهەبە جیاوازەکانە و مادەی٤ی برگەی یەک زمانی عەرەبی و کوردی بە زمانی فەرمی لە عێراقدا دەناسێنێت و لەسەر ئەوەی کە تورکمان و سریان و ئاشوریەکان مافیان هەیە جەختدەکاتەوە، نەوەکانیان لە دامەزراوە فێرکاریەکانی حکومەتدا بە زمانی دایک گۆشبکەن و لە دامەزراوە فێرکاریە تایبەتیەکانیشدا دەتوانن هەر زمانێکی تر بۆ خوێندن تەبەنیی بکەن. برگەی ٤ی مادەی ٤ی دەستوور هەردوو زمانی تورکمانی و سریانی لەو یەکە ئیداریانەدا کە چڕیەکی دانیشتوان (كثافة سكانية) پێکدەهێنن بە زمانی فەرمیی دەناسێنێت. دادگای باڵای فیدراڵی لە عێراق تەفسیری "چڕی دانیشتوان" بەوە دەکات ئەو

(11) Arend Lijphart (1969). Consociational Democracy, *World Politics*, Vol. 21, No. 2, pp. 207-225.

(12) Arend Lijphart (1996). The Puzzle of Indian Democracy: A Consociational Interpretation, *The American Political Science Review*, Vol. 90, No. 2, pp. 258-268

(13) Arend Lijphart (2008). Thinking about Democracy: Power sharing and majority rule in theory and practice, Routledge, Oxford, UK. p.4

کۆمەڵانەن کە قورسایی و دەرکەوتنێکی دیاریان هەیە لەو شارانەدا کە چەندین پێکهاتەی قەومی جیاوازیان تێدایە و کاریگەرن لە ڕەوتی کۆمەڵگا و بەشدارن لە بڕاوتنیدا، ئەمەش بەپێی بڕیارەکەی دادگای باڵای فیدراڵی، بەسەر تورکمان و سریانیەکانی کەرکوکدا جێبەجێدەبێت[14]. هەر بەپێی هەمان بڕیاری دادگای باڵای فیدراڵی، تابلۆکانی ڕێنیشاندان و ڕێبەدیکردن لە کەرکوکدا دەتوانرێت بە هەر ٤ زمانی کوردی، عەرەبی، تورکمانی و سریانی بنوسرێن. لە ئێستادا ئەم بڕیارە لە کەرکوکدا لە زانکۆ و ڕێگاوبان و شوێنە فەرمیەکانی تردا پەیڕەودەکرێت. ئەم مادەیەی دەستوور ئەوە دەگەیەنێت کە حکومەت پێویستە بودجەی خوێندن و پەروەردە بە هەر زمانێکی ناو خاکی عێراق فەراهەمبکات. ئەمە جێبەجێکردنێکی ڕوونی بنەمای سێهەمی تیۆرەی دیموکراسی تەوافوقییە کە باس لە سەربەخۆیی کەلتوریی هەموو پێکهاتە ئیسنیە دیارەکان دەکەن.

بنەڕەتی یەکەمی تیۆرەکەی لایپارد باس لە دروستکردنی حکومەتێکی هاوپەیمانیی فراوان و گشتگیر دەکات لەو پێکهاتانەی کە قورساییەکی دیار و بەرچاویان لەو ناوچەیەدا هەیە. لایپارد پێیوایە ئەم بنەڕەتەی یەکەم ناتوانێت دەستی لێهەڵبگیرێت ئەگەر بمانەوێت سەقامگیریی سیاسی لە ڕێی دیموکراسیی تەوافوقییەوە لەو ناوچانە بەدیبهێنین کە بە قووڵی بەسەر چەندین پێکهاتەی ئیسنی جیاوازدا دابەشبوون. کە هەریەک لەم بنەڕەتانەی تیۆرەکەی لایپارد، دەکرێت بەچەند شێوازی جیاواز بە دامەزراوە بکرێن. لە کەرکوکدا جۆرێک لە حکومەتی لۆکاڵی فراوان و گشتگیر بوونی هەبووە، بەڵام لەبەر هەستیاریی بارودۆخی کەرکوک و بۆ خۆلادان لە ناسەقامگیریی، تا ئێستا تەنها یەک هەڵبژاردن لە ساڵی ٢٠٠٥ بۆ حکومەتی لۆکاڵی کەرکوک ئەنجامدراوە. هەر سێ پێکهاتە سەرەکیەکەی کەرکوک (کورد، عەرەب و تورکمان) لە حکومەتی لۆکاڵیی کەرکوک و لە ئەنجومەنەکەیدا نوێنەریان هەبووە، بەڵام بەردەوام تورکمان و عەرەب لەوە نارازیی بوون کە کورد هێندەی قورسایی خۆیان مافیان پێنەدراوە و لە دوای ٢٠٠٣ وە ڕێژەی کورد لە دامەزراوەکاندا زۆر زیادیکردووە[15]. لەم پێناوەشدا چەندین جار پێکهاتەکان بەسەرپەرشتی نێردەی نەتەوە یەکگرتوەکان (یونامی-UNAMI) کۆبونەوەیان ئەنجامداوە بۆ چارەسەرکردنی ئەو گرژیانەی لە نێوان نوێنەرانی ئەو پێکهاتانەدا دروستبوون. لە ساڵی ٢٠٠٩ دا نوێنەرانی کەرکوک (کە ٢٥ کەس بوون) لە ئەنجومەنی پارێزگای کەرکوک و هەموو پێکهاتە جیاوازەکان بەشداریانکرد، لە وێرکشۆپی "جیبەجێکردنی ڕاگەیاندنەکەی دەریای مردوو: چارەسەرە دادەپەروەر و دوورمەوداکانی تەحەدیەکانی حوکم لە کەرکوکدا" و ئیمزایان لەسەر چەند چارەسەرێک کرد بۆ ئەوەی بە زووترین کات بخرێنە بواری جێبەجێکردنەوە. لە گرنگترین ئەو چارەسەرانە دررووستکردنی حکومەتێکی گشتگیرە لە پێکهاتە سەرەکی و دیارەکانی کەرکوک. پۆستەکانی ئەم حکومەتە لۆکاڵییە لە نێوان ئەو پێکهاتانەدا بەڕێژەی لە ٪٣٢ بۆ هەریەک لە پێکهاتەکانی کورد و عەرەب و تورکمان و لە ٪٤ یش بۆ پێکهاتەی مەسیحی. ئەم ڕێکەوتنەی پێکهاتە جیاوازەکان لەسەر ئەم دابەشکردنەی پۆستەکان بە "ڕێکەوتنی بەرلین" ناسراوە. دابەشکردنی ئەم پۆستانە جەختکردنەوەیە لە جێبەجێکردنی مادەی ٢٣ی یاسای هەڵبژاردنی ئەنجومەنی پارێزگاکانی ساڵی ٢٠٠٨.

لە ئێستادا تورکمان و عەرەبەکان جەخت لەسەر جێبەجێکردنی ئەم ڕێکەوتنە و مادەی ٢٣ یاسای هەڵبژاردنەکانی ئەنجومەنی پارێزگاکانی ساڵی ٢٠٠٨ دەکەنەوە، بەڵام پێکهاتەی کوردیی ڕەتیدەکاتەوە. هۆکاری ڕەتکردنەوەکەش ئەوەیە کە کورد خۆی بە زۆرینە دەزانێت و دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانیی لە نێوان ئەو سێ پێکهاتە سەرەکییە بە دادپەروەرانە نابینێت. لە ڕاستیدا، ئەم "دابەشکردنە یەکسانە" لە بنەڕەتدا پێشنیاری سەرکۆماری ئەوکاتی عێراق (جلال تاڵەبانی) بوو و لە ناو ئەوانەشدا کە ئیمزایان لەسەر کردووە ئەندامانی باڵای حیزبە کوردستانییەکانی کەرکوک هەن. ئەوەی لە ئێستادا بە پێویست دەزانرێت ئەوەیە کە نوێنەری پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک جارێکیتر دەستبکەنەوە بە

([14]) بڕیاری دادگای باڵای فیدڕاڵی ژمارە ١٥ی ساڵی ٢٠٠٨. لەسەر ئەم لینکە دەقی بڕیارەکە بخوێنەوەرە
https://www.iraqfsc.iq/krarat/2/2008/15_fed_2008.pdf

([15]) چاوپێکەوتن لەگەڵ حسن تۆران لە ٢٠١٨/٢/١٨. چاوپێکەوتنەکە لەلایەن د.جلال حسن مصطفی، توێژەر لە سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی، ئەنجامدراوە.

دانووستاندن بۆ ئەوەی بگەنە دابەشکردنێکی نوێی پۆستەکان بەشێوەیەک هەموو پێکهاتەکان ڕازیبکات و دادپەروەریی تێدا بەدیبێت.

هەردوو بنەڕەتەکەی تری تیۆرەی دیموکراسیی تەوافوقی کە ڕێژەییانە دابەشکردنی پۆستەکان و ڤیتۆی کەمینەن، دەکرێت بە شێوەیەکی ئۆتۆماتیکی خۆیان لە بەرەنجامی حکومەتی گشتگیردا دروستببن. وەک لە سەرەوە ئاماژەی پێدرا دەکرێت بە پێی ڕێکەوتنی بەرلین و مادەی ٢٣ی ئاماژەپێدراو پۆستەکانی کەرکوک بە یەکسانیی دابەشبکرێت لە نێوان پێکهاتە سەرەکیەکانی کەرکوکدا. هەربەپێی هەمان ڕێکەوتن و مادە، ئەو پۆستانەی ئەم دابەشکردنە دەیگرێتەوە هەموو پۆستە باڵاکانی (وەک پارێزگار، جێگری پارێزگار، سەرۆکی ئەنجومەن و هەندێک پۆستی تر) و پۆستە مامناوەند و پۆستە بچوکەکانن. ئەم ڕێژەیی دابەشکردنەی پۆستەکان گرفتی زۆرە. گرفتی سەرەکی ئەم جۆرە لە دابەشکردنی پۆستەکان ئەوەیە کە ناودەبرێت بە ستەمی کەمینە (Minority tyranny). لەبەرئەوەی لە دوای ٢٠٠٣وە تا ئێستا نە لە عێراق و نە لە کەرکوک سەرژمێریی نەکراوە و ڕوون نییە کە هەر یەک لە پێکهاتەکان لە سەدا چەندی دانیشتوانی کەرکوک پێکدەهێنن، لە ئێستادا کوردەکان خۆیان بە زۆرینە دەزانن و وایدەبینن دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانی ستەمێکە لە زۆرینە لەلایەن کەمینەکانەوە. گرفتێکی تر ئەوەیە ئەم چارەسەرە، دابەشکردنی پۆستەکان بە یەکسانیی، بە"هەمیشەیی" بوونێتی. دەکرێت بۆ ماوەیەکی کاتی و بۆ چەند خولێک ئەم چارەسەرە بتوانێت سەقامگیریەکی سیاسیی دروستبکات ئەگەر پێکهاتەکان لەسەری ڕێکبکەون، بەڵام لە دوورمەودادا ئەگەری زۆرە ناسەقامگیریی بهێنێتەکایەوە، چونکە ڕێژەی دانیشتوان دەگۆڕێت و سیاسییەکانیش هەڵوێست و بۆچونەکانیان دەگۆڕدرێن. گرفتێکی تری ئەم دابەشکردنە ئەوەیە تەنها کەسە حیزبییەکانی ناو پێکهاتەکان دەتوانن ئەم پۆستە باڵا و مامناوەند و بچوکانە وەربگرن، ئەمەش ڕێگە خۆش دەکات بۆ ئەوەی کەسانی نەشیاو و ناشایستە ببنە بەرپرس. بەرەنجامی ئەمەش بریتی دەبێت لە زیادبوونی گەندەڵی و بەرتیل و ناچالاکی فەرمانگەکان و بێزاربوونی هاووڵاتیان لە بیرۆکراسیەتی فەرمانگەکان و چەندین شوێنەواری تری ئەم جۆرە دابەشکردنەی پۆستەکان.

ڤیتۆی کەمینەکان دوا بنەڕەتی تیۆرەکەی لایپاردە کە بە دیموکراسیی تەوافوقی ناسراوە. ڤیتۆی کەمینەکان بۆ ئەوەیە ئەگەر یەکێک لە پێکهاتەکان وا هەستی کرد زیانمەند دەبێت لە دەرکردنی بڕیارێک یان یاسایەک ئەوا بتوانێت ڕێگربێت لە تێپەڕاندنییان. بەمەش هیچ یەکێک لە پێکهاتەکان خۆیان بە زیانمەند نازانن و هەوڵی ڕاوەستاندن نادەن لە دژی پرۆسەی سیاسی و سەقامگیریی سیاسی دروستببێت. لە ڕاستیدا، ڤیتۆی کەمینە دەتوانرێت لە چەند دامەزراوەیەکی کەرکوکدا پیادەبکرێت بە تایبەت لە ئەنجومەنی پارێزگادا کە شوێنی دەرکردنی بریار و یاساکانە بۆ پارێزگاکە. بەڵام نابێت ئەوە لە یادبکرێت کە ڤیتۆی کەمینە چەند لایەنێکی نێگەتیڤیشی هەیە کە دەبێت بە میکانیزمی گونجاو خۆی لێ بەدوور بگیرێت. یەکێک لەو خاڵە نێگەتیڤانە ئەوەیە کە بڕیاردان زۆر قورس دەبێت و ماوەیەکی درێژی دەوێت و بەمەش هاووڵاتییان زیانمەند دەبن و بڕیاردانیش کات و تێچونێکی زۆری دەبێت. بۆ ئەوەی بتوانرێت چارەسەری ئەم گرفتە بکرێت پێویستە دوو هەنگاوی گرنگ بنرێت: یەکەم هەنگاو ئەوەیە کە میکانیزمی گونجاو دابنرێت بۆ ئەوەی بەکارهێنانی ڤیتۆی کەمینەکان سنوردار بکرێت بە هەندێک بواری دیاریکراو و تایبەتەوە کە راستەوخۆ و بە ڕوونی زیانبەخش بێت لەسەر بوون و گەشەی هەریەک لە پێکهاتەکان. دووەم هەنگاویش ئەوەیە کە ڤیتۆی کەمینەکان دانەبەزێتە ناو هەموو دامەزراوەکان، بەڵکو تەنها لە ئەنجومەنی پارێزگادا پەیڕەو بکرێت.

چوارەم: فاکتەرە کاریگەرەکانی سەر دیموکراسی تەوافوقی لە کەرکوک:

دەبێت ئەوە ڕوون بێت کە دیموکراسیی تەوافوقی ڕەنگە چارەسەربێت بۆ ئەو کێشانەی کەرکوک کە ناوخۆیین و پەیوەندیان بە سیاسەتی ناو پارێزگاکەوە هەیە، بەڵام هەندێک فاکتەری دەرەکی هەن کە کاریگەر دەبن (بە شکست یان سەرکەوتن) لەسەر چارەسەری کێشەی کەرکوک. دەبێت ئەم فاکتەرانە بە ووردی و بە جیا لەبەرچاو بگیرێن و مامەڵەیان لەگەڵ بکرێت و چارەسەری سەربەخۆیان بۆ

بدۆزرێتەوە. هەندێک لەو فاکتەرانە:

یەکەم، کاتێک باسی چارەسەری تەوافوقی بۆ کەرکوک دەکەین دەبێت بپرسین: بۆ کام باری سیاسیی کەرکوک سەرکەوتوترە، کاتێک کەرکوک لە باری ئێستایدا بمێنێتەوە یان بێتە بەشێک لە هەرێمی کوردستان یان ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ؟ لە ڕاستیدا، وەڵامی ئەم پرسیارە دەبێت بە پرۆژەیەکی نوسینی سەربەخۆ ئەنجام بدرێت، بەڵام پێشبینیەکان بۆ ئەوە دەچن کە ئەگەر کەرکوک ببێتە هەرێمێکی سەربەخۆ، ئەوا هەم کاریگەری دەرەکی لەسەر کەمدەبێتەوە و هەم هێز و دەسەڵاتی ناوخۆییشی زیاتردەبێت. کە وا دەکات لایەنەکان پۆستی زیاتریان هەبێت لە حکومەتی هەرێمی کەرکوکدا و زیاتر خۆیان بە خاوەنی هەرێمەکە بزانن و خۆیان بە بێبەش نەزانن و بەمەش سەقامگیریی زیاتر دروستدەبێت.

دووەم، کێشەی کەرکوک ڕەهەندی دەرەکی (هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵی) و ڕەهەندی هەرێمیی (دەستێوەردانی تورکیا و ئێران) و ڕەهەندی نێودەوڵەتیی (نەتەوە یەکگرتووەکان کە یۆنامی نوێنەرایەتی دەکات) هەیە. ئەم ڕەهەندانە، بە تایبەت ڕەهەندە دەرەکی و هەرێمییەکان، تا ڕادەیەکی بەرچاو چارەسەری کێشەی کەرکوکی ئاڵۆزتر و قورستر کردوە. بۆیە بۆ هەر چارەسەرێکی کێشەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکانی پێویستدەکات ئەم ڕەهەندانە لەبەرچاوبگیرێت و چارەسەری گونجاویان بۆ بدۆزرێتەوە.

سێهەم، هەندێك کێشەی ماوەدرێژ کە لە نێوان هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵیدا (ڕەهەندی دەرەکی) هەن تا ئێستا وەک خۆیان ماوون و هیچ چارەسەرێکی گونجاویان بۆ نەدۆزراوەتەوە. ئەم کێشانە ڕاستەوخۆ پەیوەندیان بە چارەسەری کێشەی کەرکوکەوە هەیە و کێشەی دەستووورین، وەک مادەی ١٤٠ ی دەستووری عێراق تایبەت بە ناوچەجێناکۆکەکان و نەبوونی یاسای نەوت و گاز، کە دەرهێنان و هەناردەکردن و فرۆشتنیان ڕێکبخات. بەبێ گەیشتنە ڕێکەوتنێکی گونجاو لە نێوان حکومەتی هەرێمی کوردستان و حکومەتی فیدراڵی عێراق لەسەر ئەم پرسە دەستووریانە، زۆر زەحمەتە چارەسەری تەوافوقی ڕۆڵی خوازراوی خۆی بگێرێت. لە ڕاستیدا، ناکرێت چاوەڕێی دیموکراسیی تەوافوقیی بکرێت ئەو کێشە دەستووریانە چارەسەر بکات، چونکە تەنها چارەسەرێی کێشە ئیداریەکانی پارێزگای کەرکوک دەکات.

پێنجەم: ڕێگاچارەی دەستووریی و یاسایی دۆسییەی کەرکوک:

ئاشکرایە ئێستا لای حکومەتی عێراق تاکە ڕێگەچارەیەک کە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک پەسەند و ڕەوا و یاسایی بێت بریتییە لە بنەماکانی دەستووری عێراق ساڵی (٢٠٠٥) و ئەو ئامرازانەش کە ئەم دەستوورە (مادەی ١٤٠دا) لەخۆی گرتووە. دیارە ئەم مادەیەش بەم شێوەیە ڕەنگرێژی چارەسەری کێشەکە کردووە:

"یەکەم: دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن هەنگاوی پێویست دەنێت بۆ تەواوکردنی جێبەجێکردنی پێداویسیتەکانی مادەی (٥٨) لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە بە هەموو بڕگەکانیەوە.

دووەم: ئەو بەرپرسیاریەتیەی لەسەر شانی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنە لە حکومەتی ئینتیقالیدا کە لە مادەی (٥٨) لە یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەدا ئاماژەی پێکراوە، بەردەوام دەبێت و دەکەوێتە ئەستۆی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی هەڵبژێردراو بەگوێرەی ئەم دەستوورە بۆ ئەوەی بە تەواوی جێبەجێ بکرێت (ئاساییکردنەوە، سەرژمێری، لە کۆتاییدا ئەنجامدانی ڕاپرسی لە کەرکوک و ناوچەکانی تر کە ناکۆکیان لەسەرە بۆ دیاریکردنی ویستی هاوڵاتیان) لە ماوەیەکی دیاریکراودا کە لە مانگی ٢٠٠٧/١٢ تێپەڕ نەکات.".

کەواتە وەک دەبینین ناوەڕۆکی ئەم مادەیە جەخت لەسەر بەرپرسیارێتی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندن (حکومەتی فیدراڵی) دەکات بەرامبەر جێبەجێکردنی تەواوی ئەو پێداویستییانەی لە مادەی (٥٨)ی

یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوەی ساڵی (٢٠٠٤) هاتووە[16]، کە ئەمە دەقەکەیەتی:

"١ - حکومەتی گواستنەوەی عێراق بەتایبەتی دەستەی باڵای چارەسەرکردنی کێشەکانی موڵکایەتی خانوو بەرەو لایەنە پەیوەند ارەکانی تر بە پەلە ڕێوشوێن ئەگرنە بەر بۆ لابردنی ئەو زوڵمەی بەهۆی ڕەفتارەکانی ڕژێمی پێشوو ڕوویداوە، لەگۆڕینی باری دانیشتوانی چەند ناوچەیەکی دیاریکراو خۆی دەنوێنێ بە (کەرکوك) بشەوە لەڕێگای ڕاگواستن و دورخستنەوەی خەڵك لەشوێنی نیشتە جێبوونیان و لەڕێگای کۆچ پێکردنی زۆرە ملێوە لەناوەوەو لەدەرەوەی ناوچەکەداو نیشتە جێکردنی خەڵکی نامۆ بە ناوچەکە ولەڕێگای گۆڕینی نەتەوایەتی (تصحیح القومیە) ەوە بۆ نەهێشتنی ئەم زوڵمە لەسەر حکومەتی عێراقە ئەم هەنگاوانەی لای خوارەوە بنێت:

أ- سەبارەت بە نیشتەجێ ڕاگوێزراوەکان و دوورخراوەکان و کۆچپێکراوو کۆچکردووەکان بەگونجان لەگەڵ یاسای دەستەی باڵای چارەسەرکردنی کێشەکانی موڵکایەتی خانوبەرەو ڕێوشوێنە یاسایەکانی تر پێویستەحکومەت لەماوەیەکی شیاودا نیشتەجێکان بگەڕێنێتەوە سەر ماڵ و موڵکی خۆیان، ئەگەر ئەوەش نەتوانرا پێویست حکومەت قەرەبوویەکی داد پەروەرانەیان بکاتەوە.

ب- سەبارەت بەو کەسانەی هێنراون بۆ ناوچە دیاریکراوەکان پێویستە حکومەت بەپێی مادەی ١٠ ی یاسای دەستەی باڵای چارەسەری کێشەکانی موڵکایەتی خانوبەرە لە کێشەکانیان بکۆڵێتەوە، بۆ مسۆگەر کردنی سەرلە نوێ نیشتە جێکردنەوەیان، یان زامنکردنی قەرەبوکردنەوەیان لەلایەن دەوڵەتەوە، یان ئەگەری بەخشینی زەوی تر پێیان لە لایەن دەوڵەتەوە لەنزیك شوێنی نیشتە جێبوونیان لەو پارێزگایەی لێوەی هاتوون یان قەرەبوکردنەوەی خەرجی گواستنەوەیان بۆ ئەو ناوچانە.

ج- سەبارەت بە وکەسانەی بێبەشکراون لە دامەزراندن یان پێویستیەکانی گوزەران بۆ ئەوەی ناچاریان بکەن لە زێدی خۆیان کۆچ بکەن و ناوچە و زەویەکانیان بەجێبهێڵن پێویستە حکومەت هانی ئەوە بدات دەرفەتی نوێی کاریان لەو ناوچەو زەویانە بۆ بڕخسێنێت.

د- سەبارەت بەگۆڕینی نەتەوە (تصحیح القومیە) پێویستە حکومەت هەموو بڕیارەکانی پەیوەست هەڵبوەشێنێتەوە و ڕێگە بدات کەسانی زیان لێکەوتوو بەبێ زۆرلێکردن و گوشار مافی خۆیان لە دیاریکردنی ناسنامەی نەتەوەیی پەیڕەو بکەن.

٢- ڕژێمی پێشوو بە مەبەستی بەدیهێنانی ئامانجی سیاسی دەستکاری سنوورە ئیداری یەکانی کردووە و گۆڕیویەتی. بۆیە پێویستە لەسەر ئەنجومەنی سەرۆکایەتی و حکومەتی گواستنەوەی عێراقی ڕاسپاردە پێشکەش کۆمەڵەی نیشتمانی بکەن لەپێناو چارەسەرکردنی ئەو گۆڕانکارییە نارەوایانە، خۆ ئەگەر ئەنجوومەنی سەرۆکایەتی نەیتووانی بە کۆی دەنگ لەسەر چەند ڕاسپاردەیەك ڕێك بکەوێت ئەوا پێویستە ئەنجومەنی سەرۆکایەتی بەکۆی دەنگ ناوبژیوانێکی بێلایەن دامەزرێنێت بۆلێکۆڵینەوە لەسەر کێشەکە و پێشکەشکردنی ڕاسپاردە، ئەگەر ئەنجومەنی سەرۆکایەتی نەیتوانی لەسەر ناوبژیوانێك ڕێککەوێت ئەوا پێویستە ئەنجومەنی سەرۆکایەتی داوا لەسکرتێری گشتی نەتەوە یەکگرتووەکان بکات کە کەسایەتییەکی نێودەوڵتی ناودار بۆ ئەو ناوبژیوانییە دەستنیشان بکات.

٣- چارەسەری یەکجارەکی ئەو زەویانەی کێشەیان لەسەرە بەکەرکوکیشەوە دوا ئەخرێت بۆ پاش جێبەجێکردنی ڕێوشوێنەکانی سەرەوە و ئەنجامدانی سەرژمێریەکی داد پەروەرانە و شەفافی دانیشتووان، واتا تا کاتی پەسەندکردنی دەستووری هەمیشەیی. پێویستە ئەم چارەسەرە

---

(16) مادەی (١٤٣)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: "یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەت بۆ قۆناغی گواستنەوە و پاشکۆکەی هەڵدەوەشێنەوە لەپاش پێکهێنانی حکومەتی نوێ جگە لە برگەی (أ)ی مادەی (٥٣) ومادەی (٥٨).".

بەشێوەیەك بێت كە لەگەڵ بنەماكانی دادپەروەریدا بگونجێت و ویستی دانیشتووانی ڕەسەنی ئەو زەویانەش لەبەرچاوبگیرێت."

بەڵام وەک دەزانرێت تا ئیستا زۆربەی ئەم هەنگاوانە جێبەجێ نەکراون، ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ دوو هۆکار:
یەکەم: کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) لە جێبەجێکردنی ئەو ئەرکانە بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەکە کە خراوەتە ئەستۆی، هەرچەندە ئەمە بێ دەروەستی لایەنی دووەمی ناکۆکییەکە ڕەتناکاتەوە کە (حکومەتی هەرێمی کوردستان)ە، بەڵام دیارە بەرپرسیارێتی سەرەکی دەکەوێتە ئەستۆی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی حکومەتی فیدراڵی کە بەپێی دەقەکانی سەرەوە لە هەردوو دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥) بەرپرسیارێتی کرداری و ڕاستەوخۆی لە دابینکردنی پێداویستییەکانی چارەسەرکردنی کێشەکە خراوەتە ئەستۆی. بێگومان ئەم کەمتەرخەمییەی حکومەتی فیدراڵی جگەلەوەی پێشێلکردنێکی ئاشکرای دەقەکانی دەستوورە، هاوکات چەندین ئاکامی نەرێنیی لێکەوتووەتەوە، وەک بێبەشکردنی دانیشتوانە ڕاگوێزراوەکانی کەرکوک (هاوشێوەی دانیشتوانە ڕاگوێزراوەکانی ناوچە جێناکۆکەکانیتر) لە پیادەکردنی چەندین مافی سیاسیی و دارایی و کەسییان، هەروەها بێبەشکردنی کۆی نیشتەجێبووانی ئەم ناوچانە لە خزمەتگوزاری و پێداویستییە ڕۆژانەییەکانیان، بە تایبەت کە لەم ناوچانەدا هەمیشە جۆرێک لە دووئیدارەیی (ئیدارەی فیدراڵی و ئیدارەی هەرێم) هەبووە، کە لەلایەک بووەتە هۆی خۆدزینەوەی هەردوو ئیدارەکە لە زۆربەی بەرپرسیارێتییەکانی سەرشانیان، بەو بیانووەی کە ئیدارەکەیتر لێی بەرپرسیارە، لەلایەکیتریش بووەتە هۆی لاوازیی چاودێری حکومیی بەسەر دامەزراوە کارگێڕیی و ئەمنییەکانی ئەم ناوچانە، کە کەمتەرخەمییان بەرامبەر خزمەتکردنی هاوڵاتیانی ناوچەکە هەبووە. هەموو ئەمەش دۆخێکی لەباری بۆ بڵاوبوونەوەی گەندەڵی دارایی و کارگێڕیی لە دەزگاکانی کەرکوکدا ڕەخساندووە، هاوکات بووە بە هۆی سەرچاوەی نائارامی سیاسیی و ئەمنی لە شارەکەدا کە بەردەوام هەڕەشەبووە بۆ سەر گیان و مافی هاووڵاتییانی، چ لەلایەن گروپە تیرۆریستییەکان (وەک: قاعیدە و داعش) یان لەلایەن خودی دەزگا سەربازی و چەکدارییەکانی سەر بەحکومەتی عێراق (وەک حەشدی شەعبی) کە ئێستا بەشێوەیەکی نادەستووری حکومەتداریی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانیتر دەکات.
دووەم: لاوازی و ئاڵۆزی ئەو ئامراز و پێداویستی و هەنگاوانەی کە لە دەقەکانی سەرەوەدا، لە هەردوو دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥)، وەک چارەسەر بۆ کێشەکە خراونەتە ڕوو، لەبەرئەوەی هەندێک لەم ئامرازانە جگە لەوەی چارەسەری سەرپێی و ڕووکەشن بۆ دۆسییەکە، هاوکات ناشتوانن زامنی چارەسەری ڕەهەندی دۆسییەکە بکەن لە داهاتووی دووردا، بەتایبەت کێشەی شوناسی شاری کەرکوک و کێشەی چۆنێتی بەڕێوەبردنی سەرچاوە سروشتییەکانی پارێزگاکە.
دیارە نە کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵ لە چارەسەرکردنی کێشەکە و نە لاوازی ئەو ئامرازنەش کە بۆ چارەسەرکردنی دانراون، لە گرنگی دۆسییەکە و پێویستی چارەسەرکردنی کەم دەکاتەوە، بەڵام هەر هەنگاوێک لە داهاتوودا بۆ چارەسەرکردنی ئەم کێشەیە بنرێت پێویستە ئەم دوو هۆکارەی سەرەوە، کە تائیستا ڕێگربوون لە زوو چارەسەرکردنی، لەبەرچاوبگرێت. ئەمەش بە بڕوای ئێمە بە دوو پێشمەرجی سەرەکی دەکرێت:
یەکەم: بوونی چەند ئامرازێکی کارا کە بتوانێت حکومەتی فیدراڵی (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) ناچاربکات چیدی کەمتەرخەمانە مامەڵە لەتەک چارەسەرکردنی دۆسییەکە نەکات، ئەمەش بە بوونی چەند گرەنتییەک دەبێت، وەک بەدواداچوونی بەردەوام بۆ ئەو هەنگاوانەی کە حکومەتی فیدراڵی بۆ جێبەجێکردنی بەرپرسیارێتییەکانی سەرشانی بە ئاراستەی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەکەدا دەینێت، لەگەڵ بوونی لێپرسینەوەی بەردەوام لەم حکومەتە (ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق) هەرکاتێک کەمتەرخەمی لە جێبەجێکردنی ئەرکەکانی سەرشانیدا هەبوو. لەماوەی ڕابردوودا تەنیا دەزگایەکی فەرمی

هەبووە بۆ جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠ ئەویش "لێژنەی جێبەجێکردنی مادەی ١٤٠"ە کە بەفەرمانی دیوانی سەرۆکایەتی کۆمار ژمارە (٤٦ – م ر ن /١٣٧٣/٤٨) لە (٢٠٠٦/٨/٩) پێکهێنراوە. بەڵام وەک زانراوە ئەم لێژنەیە تەنها ئامرازێکی جیببەجێکردنە و هیچ دەسەڵاتێکی چاودێریکردن و لێپرسینەوەی لەحکومەتی فیدراڵ نییە جگەلەوەی کە لەژێر کۆنترۆڵی خودی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی فیدراڵیدایە. بۆیە لەچوارچێوەی دەقەکانی سەرەوەدا (بەتایبەت مادەی ٥٨ی یاسای بەڕێوەبردنی دەوڵەتی عێراق بۆ قۆناغی گواستنەوەی ساڵی ٢٠٠٤) ڕەنگە بکرێت لەداهاتوودا ئەو ئەرکی (بەدواداچوون و لێپرسینەوەیە) لە دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی فیدراڵی کە پێشتر ئاماژەمان پێکرد بە سێ دەزگا و لایەن بسپێردرێت کە ئەوانیش بریتین لە:

١- سەرۆک کۆماری عێراق، کە بەشی دووەمی دەسەڵاتی ڕاپەڕاندنی حکومەتی فیدراڵییە.

٢- دەسەڵاتی یاسادانانی عێراق، بەتایبەت (ئەنجومەنی فیدراڵی – مجلس الإتحاد) کە تائێستا وەک بەشی دووەمی پەرلەمانی عێراق پێک نەهێنراوە.

٣- سکرتێری گشتی نەتەوەوە یەکگرتووەکان، بەتایبەت ئەگەر لای هەندێک لە پێکهاتەکانی کەرکوک دڵنیایی تەواونەبوو کە ئەو دوو لایەنەی سەروە (سەرۆکی کۆماری عێراق و پەرلەمانی عێراق) دەتوانن بە شێوەیەکی تەندروست بە ئەرکی "بەدواداچوون و لێپرسینەوە"کە هەستن.

دووەم: هەموارکردن و پێداچوونەوە بەو ئامراز و پێداویستییانەی کە تائێستا بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەکە جێبەجێکراون، دیارە سەرەکیترین ئامرازیش بریتییە لە مادەی ١٤٠. بەڵام لەبەرامبەر ئەم هەموارکردنەدا چەند ڕێگرییەک هەیە، یەکێکیان بریتییە لە مەشروعییەتی ماوەی جێببەجێکردنی مادەکە، کە خودی خۆی وادەیەکی بۆ جێبەجێکردنی داناوە ئەویش (٢٠٠٧/١٢/٣١)ە، دیارە (١٠ ساڵ) زیاتر بەسەر ئەم وادەیەدا چووە وهێشتا چەند هەنگاوێکی کەمی مادەکە جێبەجێکراوە. ڕێگرییەکیتر بریتییە لە چونێتی هەموارکردنەوەی مادەکە، کاتێک دەبینین لە مادەی (١٢٦) دەستووری عێراقدا چەند مەرجێکی توند بۆ هەموارکردنی هەر بنەما و مادەیەکی دەستوورەکە هەیە[17]، بەڵام هیچ یەکێک لەو مەرجانە زامنێکی ئەوتۆی بۆ مافەکانی هەرێمی کوردستان و مافی هەندێک لە پێکهاتەکانی کەرکوکی تێدا نییە (بەتایبەت کورد)، بەشێوەیەک گرەنتی ئەوە بکات کە ئەگەر لە داهاتوودا مادەی (١٤٠) هەموارکرا، زامنی مافی ڕەوای هەموو ئەم لایەن و پێکهاتانە بکات و کێشە تەنها بەوشێوەیە چارەسەر نەکات کە بەرژەوەندییەکانی حکومەتی فیدراڵی دەیخوازێت.

کەواتە لەسایەی ئەم دۆخەدا، سەبارەت بەو ڕێگریانەی سەرەوە، هەرچی پەیوەستە بە ماوەی بەسەرچوونی مادەی (١٤٠)، ئەوا بەڕای زۆربەی یاساناسان، دەستووری وڵاتان بە گشتی و دەستووری عێراق ساڵی (٢٠٠٥)یش بەتایبەتی، هیچ وادەیەکی دیاریکراوی بۆ بەسەرچوونی بنەما و مادەکانی تێدا نییە، ئەوەی بەسەرچووە تەنها وادەیەک بووە کە دەکرا چارەسەری کێشەکانی دۆسییەکەی تیابکرێت، بەڵام دیارە هەم خودی کێشەکە ماوە و هەم خودی ئەو دەستوورەش کە ئامرازی بۆ چارەسەرکردنی

([17]) مادەی (١٢٦)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: " یەکەم: سەرۆک کۆمارو ئەنجومەنی وەزیران پێکەوە یان پێنج یەکی ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران مافی پێشنیارکردنی هەموارکردنی دەستووریان هەیە.
دووەم: نابێت ئەو بنەما بنەڕەتیانەی لە بەندی یەکەم و ماف و ئازادیانەی بەندی دووەم کە لەم دەستووردا هاتوون هەمواربکرێن مەگەر پاش دوو خولی هەڵبژاردنی ترو بە ڕەزامەندی (٣/٢)ی ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران لەسەریو ڕازیبوونی گەل لە ڕێگای ڕاپرسی گشتیەوەو پەسەندکردنی سەرۆک کۆمار لەماوەی حەوت ڕۆژدا.
سێیەم: نابێت ئەو مادانەی تر کە لە خاڵی دووەمی ئەم مادەیەدا ئاماژەیان پێنەکراوە هەموار بکرێن مەگەر پاش ڕازیبوونی (٣/٢)ی ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران لەسەریو ڕازیبوونی گەل لە ڕێگای ڕاپرسی گشتیەوەو پەسەندکردنی سەرۆک کۆمار لەماوەی حەوت ڕۆژدا.
چوارەم: نابێت هیچ هەموارکردنێک لەو مادانەی دەستووردا ئەنجام بدرێت کە دەبێتە هۆی کەمکردنەوەی ئەو دەسەڵاتانەی هەرێمەکان کە ناکەونە سنووری دەسەڵاتە تایبەتەکانی حکومەتی فیدرالیەوە تەنیا بە ڕەزامەندی دەسەڵاتی یاسادانانی هەرێمی پەیوەندیدارو ڕەزامەندی زۆرینەی دانیشتوانی لە ڕێگای ڕاپرسی گشتیەوە.
پێنجەم: أ- هەموارکردنەکە بە پەسەندکراو دادەنرێت لەلایەن سەرۆک کۆمارەوە پاش تێپەڕبوونی ئەو ماوەیەی لە بڕگەی (دووەم)و (سێیەم) ی ئەم مادەیە ئاماژەی پێکراوە لەکاتی پەسەند نەکردنیدا.
ب- هەموارکردنەکە لە بەرواری بڵاوکرکردنەوەیەوە لە ڕۆژنامەی فەرمیدا کاری پێدەکرێت".

داناوە هێشتا کارایە و هەڵنەوەشاوەتەوە، بۆیە مادەی (١٤٠) تەنها ئەو کاتە بەسەردەچێت کە کۆی دەستوورەکە هەڵبوەشێتەوە یان بەو شێوەیەی کە خوودی دەستوورەکە لەمادەی (١٢٦) ئاماژەی بۆکردووە هەمواربکرێت یان بەیەکجاری لاببرێت. ئەمە جگە لەوەی کە دەستوور چەندین مادەی تری هاوشێوەی مادەی (١٤٠)ی تێدایە، وەک مادەی (٦٥ و ١٣٧ و ١٤٢)[18]، کە وادە بۆ جێبەجێکردنیان دانراوە، بەڵام ئەو وادانە بەسەرچوون و هیچیشیان نرخی دەستوورییان لەدەستنەداوە.

بەڵام هەرچی پەیوەیستە بە ئەستەمی هەموارکردنی دەستوور لە ناویشیدا مادەی (١٤٠)، ئەوا دەکرێت کەم و کوورتییەکانی ئەم مادەیە و ئاڵۆزی و لاوازی ئەو ئامرازانەش کە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان لە خۆی گرتووە، لەجیاتی هەموارکردن بە دانانی یاسەیەک چاکسازی تێدابکرێت، بەڵام دەبێت ئەم یاسایە لە کەشێکدا دابنرێت کە بوونی هەموو ئەو هاوسەنگی و گرەنتیانە زامنکرابێت کە لە کاتی هەموارکردنی دەستوورەکەدا پێویستن، بەتایبەتی بۆلایەنی هەرێمی کوردستان و بۆ پێکهاتەی کورد لە کەرکوک و ئەوناوچانەدا.

جگە لەم گرەنتییە ڕواڵەتیانەش کە پەیوەستن بە شێوازی دانانی یاساکەوە، پێویستە هاوکات چەند زامنێکی بابەتیش لە یاساکەدا هەبێت، بەشێوەیەک سەرجەم ئەو ئامرازە نوێیانەی کە دەخرێنە چوارچێوەی یاساکەوە دەبێت هیچیان بۆ هیچ گروپ و پێکهاتەیەکی کەرکوک گرەنتی کەمتر لەوەی تیانەبێت کە ئیستا لە مادەی (١٤٠)دا هەیە.

ڕەنگە چەند ڕەهەندێکی گرنگ کە پێویستە لە یاساکەدا هەبێت، بریتیبن لەمانەی خوارەوە:

- پێداگریکردن لە پابەندبوون بە بنەماکانی پێکەوەژیان وحوکمڕانی هاوبەش و دابەشکردنی دادپەروەرانەی سەرجەم داهات و هەل و دەستکەوتە مادی و مەعنەوییەکان لە شارەکەدا.

- پێویستیی ڕەنگدانەوەی ئەم بنەمایانە لە چەند دامەزراوەیەکی یاسایی هەڵبژێردراودا، بەشێوەیەک دەکرێت جگە لە ئەنجومەنی پارێزگا، کە ئێستا هەیە و لەسەر بنەمای نوێنەرایەتیکردنی دانیشتوانی ناوچەکە بەپێی ڕێژەیان لە شارەکەدا دامەزراوە، دەکرێت ئەنجومەنێکیتری هەڵبژیردراو بەناوی (ئەنجومەنی پێکهاتەکان) لەسەر بنەمای نوێنەرایەتیکردنی یەکسانی پێکهاتەکان دابمەزرێت، بە تایبەت کە هەندێک پێشنیار هەبوو بە نوێنەرایەتیکردنی پێکهاتە سەرەکییەکانی کەرکوک (کورد و عەرەب و

---

[18] مادەی (٦٥)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: "ئەنجومەنێکی یاسادانان پێکدەهێنرێت کە بە (ئەنجومەنی فیدرالی) ناودەبرێت، نوێنەرانی هەرێم و ئەو پارێزگایانە لە خۆدەگرێت کە ناکەونە سنووری هیچ هەرێمێکەوە ، پێکهاتەو مەرجەکانی ئەندامێتیو بواری تایبەتمەندێتی ئەم ئەنجومەنەو هەرچی پەیوەندیدارە بەم بوارەوە بە یاسا ڕێکدەخرێت بە زۆرینەی دوو لە سێی (٣/٢) دەنگی ئەندامانی ئەنجومەنی نوێنەران.".

مادەی (١٣٧)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: "کارکردن بە حوکمی ئەو مادانەی تایبەتن بە ئەنجومەنی فیدرالیەوە لەهەر شوێنێک لەم دەستوورەدا ئاماژەی بۆ کرابێت دوادەخرێت تا کاتی دەرچوونی بڕیارێک لە ئەنجومەنی نوێنەرانەوە بە زۆرینەی دەنگی (٣/٢)ی ئەندامانی لە خولی دووەمی هەڵبژاردنی خۆیدا کە پاش کارابوونی ئەم دەستوورە دەیبەستێت.".

مادەی (١٤٢)ی دەستووری کۆماری عێراق ساڵی ٢٠٠٥ دەڵێت: " یەکەم: ئەنجومەنی نوێنەران لەسەرەتای کاریدا لیژنەیەکی تایبەت لە ئەندامانی پێکدەهێنێت کە نوێنەرایەتی پێکهاتە سەرەکیەکانی کۆمەڵگەی عێراقی بکات، ئەرکی بریتیە لە پێشکەشکردنی ڕاپۆرتێک بۆ ئەنجومەنی نوێنەران لە ماوەیەکدا کە لە چوار مانگ تێپەڕنەکات، تێیدا ڕاسپاردەی پێویست لە خۆبگرێت سەبارەت بە هەموارکردنی پێویست کە دەکرێت لە دەستوور ئەنجام بدرێت، لیژنەکەش هەڵدەوەشێنرێتەوە دوای ئەنجامدانی ئەرکەکانی.

دووەم: هەموارکردنە پێشنیارکراوەکان بە یەک جار دەخرێتە بەردەمی ئەنجومەنی نوێنەران بۆ دەنگدان لەسەری، هەروەها ئەو پێشنیارانەی بۆ هەموارکردن خراونەتە ڕوو بە پەسەندکراو دادەنرێن بە ڕەزامەندی زۆرینەی ڕەهای ئەندامانی ئەنجومەن.

سێیەم: ئەو مادانەی کە بە پێی بڕگەی دووەمی ئەم مادەیە لەلایەن ئەنجومەنی نوێنەرانەوە هەموار کراوە دەخرێتە ڕوو بۆ گەل بەمەبەستی ئەنجامدانی ڕاپرسی لەسەری، لە ماوەیەکدا کە لە دوو مانگ تێپەڕ نەکات لە بەرواری پەسەندکردنی لەلایەن ئەنجومەنی نوێنەرانەوە.

چوارەم: ڕاپرسیەکە لەسەر مادە هەموارکراوەکان بە سەرکەوتوو دادەنرێت ئەگەر زۆرینەی دەنگدەران ڕەزامەندی لەسەر نیشان بدەن، هەروەها (٣/٢)ی دەنگدەران لە سێ پارێزگا یان زیاتر ڕەتی نەکەنەوە.

پێنجەم: بڕگەکانی ئەم مادەیە مادەی (١٢٦) ناگرێتەوە کە پەیوەندی هەیە بە هەموارکردنی دەستوور تا کاتی کۆتاییهێنان بە ئەنجامدانی هەموارکردن کە لەم مادەیەدا ئاماژەی پێکراوە.".

تورکمان) لە ئەنجومەنی پارێزگادا بە ڕێژەی (٣٢% – ٣٢% – ٣٢%) بۆ هەریەکێکیان بەیەکسانی، لەگەڵ ڕێژەی (٤%) بۆ پێکهاتەی مەسیحییەکان لە شارەکەدا، بۆیە دەکرێت ئەم پێشنیارە لە پێکهاتەی ئەنجومەنێکیتردا (ئەنجومەنی پێکهاتەکان) جێبەجێبکرێت. هاوکات ئەم ئەنجوومەنە جگە لەوەی پێویستە لەڕووی پێکهاتەوە لە ئەنجومەنی پارێزگا جیاوازبێت، دەبێت لە ڕووی دەسەڵاتیشەوە جیاوازبێت، بەتایبەت دەسەڵاتی ئەنجامدانی ئەو کاروبارانەی پێبدرێت کە کاریگەرییان لەسەر پێکەوەژیان و دابەشکردنی یەکسانیی هەل و داهاتەکانی شارەکە هەیە.

- پێویستی دیاریکردنی ماوەیەکی زەمەنیی لەنێوان (٥ - ٧) ساڵ، کە وەک (قۆناغێکی گواستنەوە) دۆخێکی تایبەت بە شاری کەرکوک بدرێت و بەشێوەی حوکمڕانی هاوبەش بەڕیوەببرێت و لەو ماوەیەشدا کار بۆ چارەسەرکردنی کێشەکانی بکرێت.

- پێویستی هەبوونی چەند ئامرازێک کە زامنی چاودێریکردنێکی نێودەوڵەتی بکات بەتایبەت لە لایەن یۆنامی-ەوە، بۆ چۆنێتی جێبەجێکردنی یاسای ئاماژەبۆکراو لەسەرەوە و هەروەها بۆ چاودێرییکردنی ڕەوشی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک و بەڕێوەبردنی هاوبەش تیایدا.

- پێویستی هەبوونی چەند ئامرازێکی کرداریی بۆ بەرجەستەکردنی بنەمای ڕوونسازی(شەفافییەت) لە بەرهەمهێنان و بەکاربردن و وەدەستهێنانی داهاتی سەرچاوە سروشتییەکانی شارەکە (نەوت وگاز)، کە تا ئیستا جێگای ململانێی توندی بەغداد و هەرێمی کوردستانە لەلایەک، لەلایەکیتریش جێی بایەخپێدانی سەرجەم پێکهاتەکانی شارەکەیە کە داهاتی ئەم سەرچاوە سروشتییانە بەشێوەیەک ئاڕاستە بکرێت سەرجەم هاووڵاتیانی شارەکە لێی سودمەندبن و قەرەبووی چەندین ساڵ لە ستەم و بێبەشکردن و ماڵوێرانییان بۆ بکاتەوە.

- پێویستە پێداگریی لەسەر پابەندبوونی حکومەتی فیدراڵی بکرێت بە جێبەجێکردنی سەرجەم ئەو ئەو هەنگاوانە کە مادەی (١٤٠) لەخۆی گرتوون، لە هەرسێ قۆناغەکە (ئاساییکردنەوە، سەرژمێریی و ڕاپرسی). لەم چوارچێوەیەشدا بودجەیەک تەرخانبکرێت بۆ جێبەجێکردنی قۆناغی یەکەم (ئاساییکردنەوە)، هەر لە قەرەبووکردنەوەی ڕاگوێزراوانەوە تا کێشەی زەویوزار و موڵکایەتی و پاشان هەڵوەشاندنەوەی ئەو یاسا و بڕیارانەی کە ڕژێمی بەعس بەمەبەستی ئەنجامدانی گۆڕانکاری ئیداری و دیمۆگرافی و ئابووری و کۆمەڵایەتی لە شارەکەدا دەریکردوون. پاشتر هەنگاو بۆ جێبەجێکردنی قۆناغی دووەم (قۆناغی سەرژمێری) بنرێت. دەشێت ئەم قۆناغەش هاوکات لەگەڵ جێبەجێکردنی قۆناغی یەکەم (ئاساییکردنەوە) ئەنجام بدرێت، بەڵام لەسایەی بوونی چەند مەرج و زامنێکدا، وەک ڕەچاوکردنی گشتکیری لە سەرژمێرییەکەدا بەشێوەیەک سەرجەم ئەو کەسانە بگرێتەوە کە پێشتر لەلایەن ڕژێمی بەعسەوە ڕاگوێزراون، ئەگەرچی هێشتا ئەم کەسانە هەلی گەڕانەوە و نیشتەجێبوونیان لە کەرکوکدا بۆ نەڕەخسابێت، هەروەها بوونی چاودێری نێودەوڵەتی بەتایبەت لە لایەن یۆنامی-یەوە بۆ چۆنیتی بەڕێوەچوونی پرۆسەی سەرژمێرییەکە. لە دوای جێبەجێکردنی ئەم دوو قۆناغەش، (کە زۆربەی ماوەی "قۆناغی گواستنەوەکە"ی بۆ تەرخانبکرێت) لە کۆتا ساڵدا هەنگاو بۆ جیبەجێکردنی قۆناغی سێیەم (ڕاپرسی) بکرێت، بەشێوەیەک هاوڵاتیانی ناوچەکە سەرپشک بکرێن لە هەڵبژاردنی یەکێک لەم بژاردانە:

١- ماوەنەوەی کەرکوک وەک پارێزگایەکی ئاسایی عێراق و لەژێر سایەی حکومەتی فیدراڵدا.

٢- چوونە پاڵ هەرێمی کوردستان و لەژێرسایەی حکومەتی ئەم هەرێمەدا.

٣- بوون بە هەرێمێکی سەربەخۆ و لەژێر سایەی حکومەتێکی تایبەت بە هەرێمی کەرکوک خۆیدا.

٤- جێگیرکردنی کەرکوک وەک ناوچەیەکی حوکمڕانی هاوبەش لەنێوان هەرێم و بەغدادا تا ماوەیەکی نادیار و درێژخایەن.

٥- یاخود هەر بژاردەیەکی تر کە دەشێ لە کاتی جێبەجێکردنی قۆناغی گواستنەوەدا بێتە ئاراوە (وەک چوونە پاڵ هەرێمێکیتر کە لە داهاتوودا پێکبهێنرێت).

لەهەموو بارێکیشدا ئەنجامی ڕاپرسییەکە بە زۆرینەی دەنگی "دەنگدەرانی ڕاستەقینە" یەکلاییبکرێتەوە.

باسی دووەم: ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک:

لە گرنگترین و هەستیارترین ئەو بابەتانەی کە لە رویەکەوە هەرەشەیە، لە رویەکی ترەوە مەترسی بەکارهێنانی سیاسیانەی هەیە لە سەر ئایندەی کەرکوک دۆسییەی ئاسایشی کەرکوکە، رووداوەکانی ١٦ی ی ئۆکتۆبەر هاوسەنگی هێزی لەکەرکوک گۆڕی و دۆسیەی ئاسایش لە شاری کەرکوک لە ئێستادا لە دەست هێزەکانی دژە تیرۆری عێراق و هێزەکانی پۆلیسدایە، هێزەکانی پێشمەرگەو ئاسایشی کوردستان بە هیچ شێوەیەک لە بەڕێوەبردن و ئیدارەی دۆسیەی ئاسایشی کەرکوک بەشدار نین.

بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک، پێویستە هەڵوەستە لەسەر ئەم سێ تێگەیشتنە بکرێت:

یەکەم: تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوک

بۆ بەڕێوەبردنی دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک لە تێڕوانینی پێکهاتەکانی کەرکوکەوە، بە پێی مامەڵەی رۆژانەو بەریەککەوتنی ئاسایشی دانیشتوان لەگەڵ ئەم دۆسیەیەدا گۆڕانکاری بەسەرداهاتوە، پێکهاتەی تورکمانی وا سەیری ئەم دۆسێیە دەکات کە لە نەبونی دیسپلینێکی ئاسایشیی تۆکمەو دەزگایەکی رێکخراوی هەواڵگری بۆشایی ئاسایش لەکەرکوک هەیە، بۆ نمونە تەنها لە مانگی کانونی دووەمی٢٠١٨دا سێ کەسایەتی تورکمانی کراوەتە ئامانج و دوانییان تیرۆر کراون. ئەو دۆخە ئاسایشیەی ئێستا هەیەی دەرئەنجامی سیاسەتی هەڵەی حکومەتی ناوەندی و سیاسەتی خراپی هەرێمی کوردستانە لە دوای ٢٠٠٣، بۆیە پێویست دەکات دەزگا ئاسایشییەکانی کەرکوک بە تایبەتی پۆلیس سەرلەنوێ پیاچوونەوەیان بۆ بکرێت(19).

پێکهاتەی عەرەبی لە کەرکوک هەرچەندە لە ئێستادا بە شێوەیەکی کاتی پۆستی پارێزگاری کەرکوکیان بەدەستەوەیە، بەڵام بە نیگەرانییەوە مامەڵە لەگەڵ دۆخە تازەکەی دوای ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧دا دەکەن و پێیانوایە تا ئێستا دیار نییە نەخشەی سیاسی کەرکوک بەرەو کام ئاراستە هەنگاو دەنێت. لە ئێستادا ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک کە تاڕادەیەک گردبونەوەیەکە نوێنەرایەتی عەرەبی سوننەی کەرکوک دەکات، پشتگیری لە دۆخی ئاسایشی کەرکوک دەکات و پێیوایە تەنها لە دوای شازدەی ئۆکتۆبەرەوە یاسا سەروەرە و دەسەڵاتی یاسا لە کەرکوکدا بوونی هەیە، ئەو ئارامیەی لە کەرکوک هەیە دەرئەنجامی مومارەسەی پیشەیی هێزە ئەمنییەکانی کەرکوکە، بۆیە ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک پشتیوانی لە هەموو ئەو هەنگاوە یاسایی و دەستووریانە دەکات کە حکومەتی ناوەندی لە کەرکوک جێبەجێی دەکات(20).

ئەمە لە کاتێکدایە پێکهاتەی کوردی بە تەواوی دژ بە هەنگاوەکانی حکومەتی ناوەندییە و بە هەنگاوێکی نا دروست و نادەستووری پێناسەی دەکەن، چونکە بە پێی دەستوور و بە پێی رێکەوتنی ئەمنی لە دوای ساڵی ٢٠١١ەوە لە ٢٠تشرینی یەکەم رێکەوتنێک کراوە لە نێوان هەر یەک لە هێزەکانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا و هێزەکانی عێراق و هێزەکانی پێشمەرگە لەسەر بەڕێوەبردنی هاوبەشی ئاسایش لە ناوچە جێناکۆکەکان، لە برگەی (ب) لیژنەی باڵای وەزاری هاوبەش لەسەر بەڕێوەبردنی ئاسایشی هاوبەش لە کەرکوک، لە سەر ئەم شەش خاڵە رەزامەندبوون(21):

١. لابردنی سنوری ناوچەی ئاسایشیی هاوبەش .

٢. شێری ئاڵتونی تاکە هێزی کرداریی لە خاڵەکانی پشکنین-دا دەبێت.

٣- هێزەکانی شێری ئاڵتونی ئەرکی پاراستنی خاڵەکانی پشکنین و پارێزگاری لە خۆیان دەکەن بە دووری 500مەتر لە نزیک خاڵی پشکنینی هاوبەش.

٤. هێزەکانی شێری ئاڵتونی رێوشوێنی ئاسایشی لەنێوان بازگە هاوبەشەکان رێکدەخات، ئەمەش

(19) چاوپێکەوتن لەگەڵ حەسەن تۆران. ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق لە پێکهاتەی تورکمانی.
(20) بەیاننامەی ئەنجومەنی عەرەبی لە کەرکوک لە ٢٠-١٢-٢٠١٧
(21) رێکەوتنی هاوبەشی هێزەکانی ئەمریکاو عێراق و هێزەکانی پێشمەرگە لە ٢٠ تشرینی یەکەمی ٢٠١١.

پاش هەماهەنگی لەگەڵ سەنتەری هەماهەنگی هاوبەش لە کەرکوکدا.
٥. زیادکردنی سرییەی چوارەم لە هێزەکانی شێری ئالتونی بۆ ئامانجی دروستکردنی خالی پشکنینی هاوبەش.
٦. هێزەکانی پۆلیسی عێراق هەڵدەستێت بە بەڕێوەبردنی پرۆسەی ئاسایش لە ناو شاری کەرکوک.
پێکهاتەی کوردی لە کەرکوک ئەم دۆخە ئەمنییەی کەرکوک بە دۆخێکی سەپێنراو دەزانێت، بۆیە داوای پیاچوونەوە و پابەندبوون بە دەستوور و ئەو رێککەوتنە هاوبەشانە دەکات کە لە نێوان هێزەکانی حکومەتی عێراق و هێزە ئەمنییەکانی عێراقدا بەستراوە.

دووەم: تێڕوانینی حکومەتی هەرێم و حکومەتی فیدراڵی بۆ ئاسایشی کەرکوک

حکومەتی عێراق لە دوای ریفراندۆمی ٢٥ی ئەیلولی ٢٠١٧ داوای گەڕانەوەی دەسەڵاتی فیدراڵی دەکرد بۆ ناوچەجێناکۆکەکان، بۆیە لە بەرەبەیانی ١٦ی ئۆکتۆبەری ٢٠١٧، حکومەتی ناوەندی دەستیکرد بە پرۆسەی جووڵاندنی هێزەکانی بەرەو سەنتەری شاری کەرکوک و لە ماوەیەکی کەمدا چووە شوێنە زیندووەکانی شارەکەو سەنتەری شار، حکومەتی عێراق ئەم هەنگاوە بە "هەنگاوی سەپاندنی یاساو چەسپاندنی دەسەلاتی فیدراڵی" دەزانێت و پشت ئەستورە بە بڕیاری ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق. لەلایەکترەوە توانی بەم هەنگاوەی تا رادەیەک لە سیاسەتی هەرێمییدا پرەنسیپی (سفرکردنەوەی کێشەکانی) لەگەڵ وڵاتانی دراوسێ بەدەستبهێنێت، بە تایبەتی تورکیاو ئێران کە هەموو دەرگایەکی هەماهەنگی هەوالگریی، ئابوریی و سەربازییان بۆ عێراق کردەوە[22]. جگە لەوەی ئەمریکا رۆڵی بریتی بوو لەوەی کە تێکچونی پەیوەندییەکانی هەرێم و بەغدا نەبێتە هۆی ئەوەی کە لە شەڕی داعش سارددییان بکاتەوە. هەروەها ئەمریکا بەفەرمی رایگەیاند لەگەڵ یەکپارچەیی خاکی عێراقدایە. بۆیە ئەمریکا بۆ گەیشتن بەم مەبەستە بەردەوام پەراوێزی گفتوگۆی بۆ هەولێر و بەغدا دروستکردوە، چونکە کوردستان بۆ ئەمریکا ناوچەیەکی ستراتیژیەو ناکرێت لە دەستبدرێت. پەرلەمانتارێکی کورد (لە نوێنەرانی پارتی دیموکراتی کوردستان) لە ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق دەڵێت: "ئەمریکییەکان لە هەوڵی ئەوەدان دۆخی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانی تر چاکبکەنەوە". باس لەوەشدەکات مەسعود بارزانی دڵنیای کردۆتەوە دەستبەرداری کەرکوك نابێت و لەئێستادا چاوەڕێی سەرخستنی هەوڵی ئەو لایەنانەن، کە نێوەندگیری دەکەن. "ئێستا لەبارەی کەرکوك و ناوچە دابڕاوەکانەوە بێدەنگیمان هەڵبژاردوە و چاوەڕێدەکەین ئەو کەسانەی نێوەندگیری دەکەن، دۆخەکە ئاسایی بکەنەوە و هێزەکانی پێشمەرگە بگەڕێنەوە بۆ شوێنەکانی خۆیان، بەپێچەوانەوە نە سەرکردایەتی سیاسیی کوردستان دەتوانێت خەڵکەکەی خۆی رابگرێت، نە خەڵکەکەش دەتوانن خۆیان رابگرن[23]. کەواتە ئەمریکیەکان پرۆژەی نوێییان هەیە بۆ بەڕێوەبردنی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان. باس لەوەش دەکرێت کە ئەمریکیەکان بنکەی سەربازی تر لەو ناوچانە دەکەنەوە. ئەرکی ئەم بنکانە چارەسەری ئەو کێشانە دەبێت کە چاوەڕوان دەکرێت رووبدەن.

حکومەتی هەرێمی کوردستان هەڵوێستی رون و ئاشکرای ئەوەیە کە ئەم هەنگاوانەی حکومەتی ناوەندی کە بە ناوی یاسا و سەپاندنی دەسەڵاتی فیدراڵیەوە دەستیپێکردوە، هەنگاوی نادەستوورین و پێشێلکردنی زەقی دەستوورە، چونکە کەرکوک بە پێی ماددەی ١٤٠ ی دەستووری عێراق ناوچەیەکی جێناکۆکە و دەبێت بە هاوبەشی لە هەموو رووبەکەوە بەڕێوە ببرێت، لەبەرئەوە دەبێت بەڕێوەبردنی ئاسایشی ئەو ناوچەیە لە ئەستۆی هێزێکی هاوبەشدا بێت. هەمیشە هەرێمی کوردستان جەختی کردۆتەوە کە پابەندی گرتنەبەری رێگەی دەستووری و یاساییە بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکانی نێوان دەسەڵاتە فیدراڵییەکان و هەرێم، لە هەمان کاتیشدا دووپاتی دەکاتەوە کە بڕوای وایە پێویستە ئەمە ببێتە بنەمایەك بۆ دەسپێکردنی دیالۆگێکی نیشتمانیی گشتگیر بۆ چارەسەرکردنی ناکۆکییەکان لە رێگەی جێبەجێکردنی تەواوی ماددەکانی دەستووری عێراقەوە، بە جۆرێك ببێتەهۆی زامنکردنی

---

(22) د. ایلاف راجح هادي – المرکز الدیمقراطي العربي، http://democraticac.de/?p=50871
(23) شاخەوان عەبد الله ، ئەندامی ئەنجومەنی نوێنەرانی عێراق .

پاراستنی ماف و دەسەڵات و تایبەتمەندییەکان کە لە دەستووردا هەن، بەو پێیەی ئەمە تاکە ڕێگەیە بۆ زامنکردنی یەکێتیی خاکی عێراق، وەك لە ماددەی یەکەمی دەستووردا هاتووە[24] رای حکومەتی هەرێمی کوردستان ئەوەیە کە لە ڕێگەی گفتوگۆوە دۆخەکە ئاسایی بکرێتەوە، چونکە ئێستا کەرکوک بە دۆخێکی نائاساییدا تێدەپەڕێت.

سێیەم: مەترسی سەرهەڵدانەوەی گروپە تیرۆریستیەکان لە کەرکوک

لە ئێستادا داعش لە رووی مەیدانی و خاکێکی دیاریکراوە لە عێراقدا کۆتایی هاتووە، بەڵام مەترسییەکانی سەرهەڵدانەوەی هەیە و ئەمریکییەکان و هێزەکانی هاوپەیمانی نێودەوڵەتی دژ بە داعش ئەم ئەگەرەیان نەشاردۆتەوە، بە تایبەتی لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەری، چونکە ئەم ناوچەیە جگەلەوەی کەمترین روبەڕوبونەوەی سەربازی تیایدا ڕویداوە، باوەشێکی باشی خۆڕێکخستنەوە و خۆ حەشاردانی ئەم گروپانەیە، بۆیە دەزگا هەواڵگرییەکانی وڵاتانی هەرێمیی و نێودەوڵەتی باس لەوە دەکەن ئەم گروپانە لەسەر ئایندەی ئاسایشی کەرکوک مەترسیدارن. ئەمە جگە لەوەی چالاکی ئاشکرا و کردەوەی تیرۆریستی ئەنجام دەدەن، بۆ نمونە لە ٢٠١٨/٢/٢٠ لە رۆژئاوای کەرکوک لە کردەوەیەکی تیرۆریستیدا (٢٧) چەکداری هێزەکانی حەشدی شەعبییان تیرۆرکرد، ئەم کردەوەیە دەکرێت وەکو زەنگێکی مەترسیدار مامەڵەی لەگەڵدا بکرێت، هەروەها گروپێکی تر لە ناوچەکانی کەرکوک خۆیان بە ناوی (ئاڵای سپی) ڕێکخستۆتەوە کە هەڕەشەی تێکدانی ئاسایش لەسەر ناوچەکانی کەرکوک دروستدەکەن[25].

ئەمە سەرەڕای ئەوەی رۆژنامەی عوکازی سعودی(عكاظ) کە پشتی بە زانیاری هەواڵگری بەستوە، ڕاپۆرتێکی بڵاوکردۆتەوە باس لەوە دەکات سەرکردایەتی داعش پلانی ئەوەیان هەیە هێرش بکەنە سەر کەرکوک و داگیری بکەن[26]. ئەمەش مانای وایە مەترسییەکان راستەقینەن و بە دوای دەرفەت و بۆشایی ئاسایشییدا دەگەڕێن، بۆیە هەموو بۆشاییەکی ئاسایش دەرفەتی بەردەم هێزە تیرۆریستیەکان و مەترسی بۆسەر ئاسایشی هاوڵاتیان زیاتر دەکات .

---

(24) http://cabinet.gov.krd/a/d.aspx?s=040000&l=13&a=56021

(25) - https://www.alhurra.com/a/Iraq-attack-Hawija-hashed-Isis/419634.html

(26) جريده العكاظ السعودي، http:// www.okaz.com//

باسی سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە سیاسەتی هەرێمایەتی و نێودەوڵەتیدا

یەکەم: ئایندەی کەرکوك لە تێڕوانینی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

دەکرێت وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا رۆڵێکی کاریگەر بگێڕێت لە چارەنووسی کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان لە ئایندەدا، بە تایبەت پاش شکست پێهێنانی پرۆژەی خەلافەتی ئیسلامی لە عێراق و سوریا کە گرووپی دەوڵەتی ئیسلامی (داعش) ئامانجی چەسپاندنی بوو. کەرکوك پێگەیەکی گرنگی دەبێت لە سیاسەتی داهاتووی ئەمریکا بەرامبەر بە عێراق نەك تەنها لەبەر ئەوەی دروستکردنی جۆرێك لە جێگیریی ناوخۆیی لە عێراقدا پێویستی بە چارەسەر هەیە بۆ ململانێی کورد و عەرەب لەسەر کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکانی تر، بەڵکو لەبەر ئەوەی هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی تری واشینتۆن، بە تایبەتی بەریتانیا، بەرژەوەندی ئابوری گەورەیان هەیە لە سەرچاوە وزەییەکانی کەرکوك و سەرتاسەری عێراق. ئەم بەشە باس لەم دوو رەهەندەی سیاسەتی دەرەوەی ئەمریکا دەکات تایبەت بە چارەنووسی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدادا.

رەهەندی یەکەم: دروستکردنی سەقامگیری ئەمنی و سیاسی لە عێراقدا

بەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە لایەن ئەمریکاوە لە عێراق ئامانجێکی سەرەکی واشنتۆنە و ئیدارەی ئەمریکا بە جدی کار بۆ ئەو ئامانجە دەکات، بە تایبەت دوای تێکشکاندنی سەربازی داعش لە عێراق. ئەم ئامانجەی ئەمریکا پەیوەستە بە هاوسەنگکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق و تەواوی رۆژهەڵاتی ناوەراست، دەردەکەوێت ئەمریکیەکان دەیانەوێت هەڵەی "تەسلیمکردنی عێراق بە ئێران" لە دوای 2003 وە راستبکەنەوە.

لە روانگەی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکاوە، سنوردارکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق پێویستی بە دروستکردنی سەقامگیری سیاسی و ئەمنی هەیە لە عێراقدا، بەهۆی ئەوەی ململانێی تایفی و ئیسنی و غیابی جێگیری سیاسی و شەراکەتی فیعلی لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراقدا بۆتە هۆکاری دروستبوونی بۆشایی سیاسی و ئەمنی، کە بەردەوام لە لایەن ئێرانەوە ئەم بۆشاییە پرکراوەتەوە. دۆزینەوەی چارەسەرکردنی کێشەی کەرکووك و ناوچە دابڕاوەکانی تر فاکتەرێکی گرنگی جێگیری و ئارامی سیاسی دەبێت لە ئایندەدا، دەکرێت ببێتە پێگەی گرنگیپێدانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

ئەوەی ئاشکرایە لەمبارەیەوە ئەوەیە ئەمریکا پشتگیری تەواوی سەرۆکوەزیرانی ئێستای عێراق حەیدەر عەبادی دەکات، بەوپێیەی عەبادی لە سێ ساڵی رابردوودا خۆی بە دوورگرتووە لە جێبەجێکردنی ئەجێندای ئێرانی لە عێراق[27]. بە پێچەوانەی سەرۆك وەزیرانی پێشووی عێراق نوری مالیکی و هاوپەیمانەکانی لە هێزەکانی حەشدی شەعبی (بە تایبەتی هێزەکانی بەدر و کەتائیبی حیزبوڵا و عەسایبی ئەهلی حەق) کە پاڵپشتی تەواوی ئەجێندای ئێرانی دەکەن لە عێراق[28]، عەبادی هەوڵیداوە سنورێك بۆ هەژموونی ئێران لە عێراق دابنێت و هاوکات رێگەنەدانیش بوو بە بەشداریکردنی هێزەکانی حەشدی شەعبی لە ئۆپەراسیۆنی کۆنترۆڵکردنەوەی موسڵ لە ساڵی رابووردوودا[29]. لە روانگەی

(27) Maher Chmaytelli, " Abadi Keeps Iran at arm's length in war on Islamic State', Reuters, (February 21, 2016), available at: https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-abadi-insight/iraqs-abadi-keeps-iran-at-arms-length-in-war-on-islamic-state-idUSKCN0VU0ER

(28) Martin Chulove, 'From Tehran to Beirut: Shia militias aim to firm up Iran's arc of influence', 'The Guardian', (16/01/2017), available at: https://www.theguardian.com/world/2017/jun/16/from-tehran-to-beirut-shia-militias-aim-to-firm-up-irans-arc-of-influence

(29) Jamie Dettmer, 'Militias Insist on Joining Liberation of Mosul', VOA, (17/09/2016), available at: https://www.voanews.com/a/shiite-militias-insist-on-joining-liberation-of-mosul/3555246.html

ئەمریكییەكانەوە، گەر عەبادی دووبارە وەك سەرۆك وەزیران هەڵبژێردرێتەوە، ئەوا نەك دەبێتە فاكتەری جێگیری سیاسی و ئەمنی (بەو پێیەی عەبادی باوەڕی بە بەشدارپێكردنی گرووپە تایفی-نەتەوەییە غەیرە شیعەكانی دیكەی عێراق هەیە، لەوانە كورد و سوننە) بەڵكو جۆرێك لە هاوسەنگی و سەربەخۆیی دەگێڕێتەوە بۆ عێراق بە تایبەتی لە پەیوەندییە دەرەكییەكانیدا. چارەسەركردنی كێشەی كەركووك و ناوچە دابڕاوەكان دەبێت لە سیاقی ئەم ستراتیژەی ئەمریكادا لێكدانەوەی بۆ بكرێت.

یەكێك لە سیناریۆكان ئەوەیە پاش هەڵبژاردنەوەی عەبادی بۆ جاری دووەم وەك سەرۆك وەزیرانی عێراق، ئەمریكا هەوڵبدات كە دۆسییەی ناوچە جێناكۆكەكان لە رێگەی دەستوورەوە چارەسەر بكات. جەختكردنەوەی عەبادی لە دەستووری عێراق بۆ رووبەڕووبوونەوەی هەوڵی هەرێمی كوردستان دەكرێت بكرێتە بنەما بۆ یەكلاكردنەوەی كێشەی كەركووك لە نێوان هەولێر و بەغدا، بەو پێیەی ماددەی 140 ماددەیەكی دەستوورییەو نەخشە رێگایەكیشە بۆ یەكلاكردنەوەی كێشەی كەركوك و ناوچە دابڕاوەكانی تر. بەڵام ژمارەیەك ئاڵنگار لەبەردەم ئەم سیناریۆیەدایە.

لەلایەكەوە، بەهێزبوونەوەی رۆڵی سیاسی ئەمریكا لە عێراقدا وابەستەی هەڵبژاردنەوەی عەبادییە وەك سەرۆك وەزیرانی عێراق بۆ جاری دووەم لە رێگەی سەركەوتنی لە هەڵبژاردنەكانی مانگی ئایاری 2018دا. وادەردەكەوێت ئامادەكاری بەرچاو بە پشتیوانی ئەمریكا بۆ بەدەسهێنانی ئەم سەركەوتنە لە هەڵبژاردنەكاندا كراوە. دروستكردنی لیستی سەركەوتن (قائمە النصر) (وەك لیستێكی سەربەخۆ لە حزبی دەعوەی شیعی) و هەوڵدان بۆ وەگەڕخستنی سەركەوتن بەسەر داعش، شكستپێهێنانی هەوڵی كۆرد بۆ سەربەخۆیی، بەڵێندان بۆ جەنگان دژی گەندەڵی و بەفیرۆدانی داهاتی گشتی چانسی دەرچوونەوەی عەبادی بۆ خولێكی تر زیاتركردوە، هەرچەندە شكستی سەرۆك وەزیران بۆ بەدیهێنانی ریفۆرم تا ئێستا سەركەوتنی بەدەستنەهێناوە(30). بەڵام هەڵبژاردنەوەی عەبادی وەك رێگایەك بۆ چارەسەری دۆزی كەركوك پێویستی بەوەیە پارت و لایەنە سیاسییەكانی هەرێم پاڵپشتی هەڵبژاردنەوەی عەبادی بكەن و متمانەیان لە لادروست بێت بەوەی لە داهاتوودا سەرۆك وەزیرانی عێراق كار بۆ چارەسەری ناوچە جێناكۆكەكان دەكات بە شێوەیەك كە بەرژەوەندییەكانی كورد پارێزراوبن.

ناردنی مووچەی فەرمانبەرانی هەرێم لە لایەن عەبادییەوە دەكرێت ببێتە نیشانەی نیازپاكی بەرامبەر بەكورد و هەروەها دەكرێت ببێتە بنەمای كاری هاوبەشی كورد و عەبادی بۆ كاتی هەڵبژاردن و دوای هەڵبژاردن، بە تایبەت یەكلاكردنەوەی دۆزی كەركوك لە نێوان هەولێر و بەغداد. بەڵام ئاڵینگاری سەرەكی لێرەدا ئەوەیە تا ئێستا پارت و لایەنە كوردییەكان هەڵوێستێكی دیاریان نییە سەبارەت بە هاوپەیمانی بەستن لەگەڵ لیستەكەی عەبادی. لەمەش مەترسیدارتر ئەوەیە لایەنە كوردییەكان هەڵوێست و بیروبۆچوونی جیاوازیان لەسەر پێشبركێی هەڵبژاردن لە كەركوك و ناوچە دابڕاوەكان هەیە. پارتی دیموكراتی كوردستان تا ئێستا بڕیاری بایكۆتكردنی هەڵبژاردنەكانی داوە لە كەركوك بەو پێیەی كە دەسەڵاتی حكومەتی عێراق لە دوای 16ی ئۆكتۆبەری 2017وە بە ناڕەوا دەزانێت. تا ئێستا ئەوەی دیارە یەكێتی نیشتمانی كوردستان بە تەنها بەشداری لە هەڵبژاردنەكان دەكات لە كاتێكدا بزوتنەوەی گۆڕان و چەند پارت و لایەنێكی تر پێكەوە دەچنە پێشبركێی هەڵبژاردن لە ناوچە جێناكۆكەكان.

دەكرێت ئەم دابەشبوونە پێگەی كورد لە كەركوك و جێناكۆكەكان لاوازبكات و كاریگەری هەبێت لە سەر حساباتی سیاسی دوای هەڵبژاردن لە لایەن عەبادییەوە (گەر ببێتەوە سەرۆك وەزیران). لەگەڵ ئەمەشدا، هێشتا زووە بۆ حوكمدان لەسەر ئەدای كورد و رێككەوتنە سیاسیەكانی دوای هەڵبژاردن بە تایبەت بە لەبەرچاوگرتنی ئەو راستییەی كە پێكهێنانی حكومەت و رێككەوتنە سیاسییەكان زیاتر لە دوای هەڵبژاردنەوە. دەكرێت ئاماژە بەوە بكرێت ئەمریكییەكان رۆڵی گەورە ببینن راستەوخۆ لە دوای هەڵبژاردنەكانەوە بۆ پێكهێنانی بەرەیەكی بەهێز لە لیستەكەی عەبادی و كورد و سوننە و شیعەی "میانڕەو". گەر هاوكێشەكان بەم ئاراستەدا برۆن، ئەوا ئەگەری جۆرێك لە رێككەوتن لەسەر ئایندەی

---

(30) Kirk H. Sowell, ‘Abadi’s Failed Reforms’, ‘Carnagie Endowment for International Peace/ Sada’, (27/11/2015), available at: http://carnegieendowment.org/sada/62004

ناوچەجێناکۆکەکان دەبێت لە نێوان کورد و لایەنی عەرەبی سەرکەتوو لە هەڵبژاردنەکاندا (مەبەست عەبادییە لێرەدا).

لە لایەکیترەوە، دەرکەوتنی لاوازی لە تواناکانی عەبادی بۆ راکێشانی لایەن و پارتە سیاسیەکانی تری عێراق بۆ ناو لیستی سەرکەوتن دەکرێت ئالینگاریەکیتر بێت بۆ ئەجێندای سیاسی ئەمریکا لە عێراق و چارەسەری دەستووری بۆ دۆزی ناوچە جێناکۆکەکانی نێوان هەولێر و بەغدا. بەجێهێشتنی لیستەکەی عەبادی لەلایەن رەوتی حیکمەتی سەر بە عەمار حەکیم، بە ئاماژەی لاوازی عەبادی لە قەڵەمدەدرێت وەك بنەمایەك دادەنرێت بۆ داواکردن لە ئەمریکا لەپێناو دەستبەرداربوون لە عەبادی و گەڕان بە دوای سەرکردەیەکی جێگرەوە بۆ پشتیوانیکردنی[31]. تەنانەت ئەگەر لیستەکەی عەبادی سەرکەوتن بەدەستبهێنێت ئەوا دەبێت لەگەڵ هێزە شیعی و سونییەکانیتردا بکەوێتە دانوستان لە پێناو پێکهێنانی حکومەتدا، ئەمەش ئالۆزی زیاتر دەکات بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدا، بەهۆی ئەوەی کە ئەمریکا و عەبادی ئەو هێز و لایەنانەیتر رازی بکەن بە هەر رێککەوتنێك لەگەڵ کورد لە ئایندەدا لەبارەی چارەنووسی کەرکوکەوە.

سیناریۆی دووەم ئەوەیە هێزێکی بەدەر لە هاوپەیمانی ئەمریکا (لیستەکەی عەبادی) لە هەڵبژاردنەکاندا سەرکەوتن بەدەستبهێنێت و ببێتە حاکمی داهاتووی عێراق. لێرەدا دانوستانەکانی پێکهێنانی حکومەت و رۆڵی کورد لەو حکومەتەدا شێوەی چارەسەری دۆسییەی کەرکوك لە نێوان هەولێر و بەغدا دیاری دەکات. هەر هێزێك لە داهاتوودا ببێتە لایەنی دەسەڵاتدار پێویستی بە هاوکارییە سەربازی و ئابوری و سیاسی و دیبلۆماسیەکانی ئەمریکا دەبێت، هەر بۆیە دەبێت بە جۆرێك لەگەڵ ئاراستەی سیاسەتی ئەمریکا بۆ داهاتوی عێراق خۆی بگونجێنێت. وەك ئاشکرایە لە ئێستادا ئەمریکا کار بۆ مانەوەی درێژخایەنی خۆی لە رووی سەربازییەوە لە عێراق دەکات لە رێگەی بەرفراوانکردنی رێککەوتنامەی ئەمنی لە نێوان عێراق و ئەمریکا، کە پێشتر لە 2008دا لە نێوان هەردوو وڵاتدا ئیمزاکراوە.

مانەوەی ئەمریکا لە عێراق بۆ سێ مەبەستە: 1.جەنگان دژی تێرۆریزم. 2.زامنکردنی بەرژەوەندییە بازرگانی و نەوتییەکانی هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی ئەمریکا. 3.کەمکردنەوە و سنوردارکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق.

لە حاڵەتی سەرکوتنی لیستی دەوڵەتی یاسا بەسەرکردایەتی نوری مالیکی (بە هاوپەیمانێکی گرنگی ئێران هەژماردەکرێت) لە هەڵبژاردنەکانی داهاتوودا و بڕیاردانی بۆ زیاتر پتەوکردنی دەسەڵاتی ئێران لە عێراق، ئەوا دەکرێت عێراق ببێتە ساحەی ململانێی توندی ئەمریکی-ئێرانی ئەمەش هەوڵەکانی ئەمریکا بۆ دۆزینەوەی چارەسەرێکی سیاسی-دەستووری بۆ کێشەی کەرکوك ئاڵوز دەکات. نزیکی کورد لە هەڵوێستی ئەمریکا دەبێتە هۆی ئەوەی ئێران و هاوپەیمانەکانی دژایەتی گەورەی کورد بکەن بۆ بەدەستهێنانەوەی تەنانەت کەمترین دەسەڵات لە کەرکوك و ناوچەجێناکۆکوکانیتر. لە باشترین حاڵەتدا و لە کاتی سەرگرتنی ئەم سیناریۆیەدا، کورد (بە مەرجێك توانای دروستکردنەوەی هەڵوێستی یەکگرتوی هەبێت سەبارەت بە چارەنووسی کەرکوك) دەتوانێت بێ لایەنی لە ململانێی ئەمریکی-ئێرانی هەڵبژێرێت و لەگەڵ دەسەڵاتدارانی عێراق خۆی بگونجێنێت، لەم حاڵەتەشدا گرەنتی نابێت بۆ بەدەستهێنانەوەی کاریگەری بەسەر ناوچەجێناکۆکوکاندا.

رەهەندی دووەم: بەرژەوەندییە ئابووریەکانی هاوپەیمانەکانی ئەمریکا لە کەرکوك:

ئاشکرایە سەرچاوە نەوتی و گازییەکانی کەرکوك (و هەرێمی کوردستان) جێگەی بایەخپێدانی هێزە

---

(31) Jessa Rose Dury-Agri & Omer Kassim, ‘Iraqi Prime Minister’s Coalition Fractures, Signaling Change of Premier’, ‘Institute for the Study of War’, (08/02/2018), available at: http://www.understandingwar.org/backgrounder/iraqi-prime-minister%E2%80%99s-electoral-coalition-fractures-signaling-change-premier

هەرێمایەتی و نێودەوڵەتییەکانی وەك ئێران، تورکیا و روسیایە. ئێران و تورکیا هەر یەك ئامانجیانە کە ببنە سەنتەری وزەی هەرێمیی و جیهانی، نەوت و گازی عێراق بە گشتی و کەرکوك بە تایبەتی بە پێکهێنەرێکی سەرەکی گەیشتن بەو ئامانجە دەزانن. بەرژەوەندییە ئابوورییەکانی روسیا لە رێگەی چالاکیەکانی کۆمپانیای روزنەفت لە بواری وزەدا لە هەرێم و عێراقدا رەنگی داوەتەوە.

هەرچەندا وڵاتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا بە شێوەیەکی راستەوخۆ ئامانجی لە بەدەستهێنانی نەوتی عێراقدا نییە، هاوپەیمانە رۆژئاواییەکانی واشنتۆن بە تایبەت بەریتانیا، بەرژەوەندی گەورەی هەیە لە وەبەرهێنان لە نەوت و گازی عێراق بە تایبەتی لەکەرکوك. بەمەش وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە شێوەیەکی ناراستەوخۆ بەشداردەبێت لە ململانێکانی ئایندەی نەوت و گازی کەرکوك، بەو پێیەی لەندەن هاپەیمانی واشنتۆنە و لە شەری دژی داعشدا رۆڵێکی بەرچاوی سەربازی و دبلۆماسی هەبووە.

تەنها دوو رۆژ دوای دەستبەسەرداگرتنەوەی کەرکوك(١٦ئۆکتۆبەر) لەلایەن بەغداوە، دەسەڵاتدارانی حکومەتی فیدراڵی عێراقی داوایان لە کۆمپانیای بریتش پێترۆلیۆم (BP) کرد کە کار بکات بۆ نوێکردنەوەی پاڵاوگەکانی کەرکوك و کۆمپانیاکەش ئامادەیی بۆ جێبەجێکردنی ئەم کارە دەربڕی[32].

بە هەمان شێوە کۆماری ئیسلامی ئێران کە رۆڵێکی سەرەکی هەبووە لە گێرانەوەی دەسەڵاتی فیدراڵی بۆ کەرکوك، ئامادەیی خۆی بۆ گەیاندنی نەوتی ئەو شارە بەدەرەوەی عێراق لە رێگەی ئێرانەوە دەربریوە. بە هۆی هاوکاری ئێرانەوە بۆیان، پێدەچێت دەسەڵاتدارانی عێراق بێبەش نەکەن لە وەبەرهێنان لە نەوت و گازی کەرکوکدا. هاتنی ئەم هێزە ئیقلیمی و نێودەوڵەتییانە بۆ کەرکوك پێدەچێت کاریگەری هەبێت لەسەر چارەسەرکردنی دۆزی کەرکوك لە ئایندەدا بە مەرجێك حکومەتی فیدراڵی بتوانێت ئاسایش لە شارەکەدا بە شێوەیەك دابین بکات کە لە خزمەتی جێبەجێکردنی چالاکییە ئابورییەکانی هێزە دەرەکییەکان بێت.

لەبەرامبەر هەماهەنگی تورکیا لەگەڵ حکومەتی فیدراڵی عێراقیدا لە شکستپێهێنانی هەوڵی کورد بۆ جیابوونەوە لە عێراق، ئەنکەرە (هاوشێوەی ئێران) چاوەڕوانە بەغدا پاداشتی لە نەوت و گازی کەرکوك بداتەوە. گەر حکومەتی عێراق بتوانێت بەرژەوەندییە جیاوازە نێودەوڵەتییەکان لە سوودوەرگرتن لە نەوت و گازی کەرکوك پێکەوە بگونجێنێت و ئاسایش بە بێ کورد لە کەرکوك دابین بکات، ئەوا داخوازی و هەوڵی کورد بۆ گەرانەوە بۆ کەرکوك و چارەسەری ئاشتییانەی ئەو دۆزە لە داهاتوودا بە شێوەیەك کە لە بەرژەوەندی کورد بێت، ئەستەم و قورستر دەبێت. هاوبەشییێکردنی بەریتانیا لە وەبەرهێنانی نەوتی کەرکوك، هەوڵی بەغدایە بۆ بەهێزکردنی شەرعییەتی دەسەڵاتەکەی لە کەرکوك و لە رووانگەی رۆژئاوادا بە تایبەتی واشینتۆن و لەندەن کە دوو هێزی هاوپەیمانی کوردن لە عێراق، بەڵام هیچ لەم هێزانە پشتگیری سەربەخۆیی کوردیان لە عێراق نەکرد. مەبەستی بەغدا لێرەدا لاوازکردنی هاوپەیمانێتیە دەرەکییەکانی هەولێرە لە هەر دانوستاندنێکی داهاتوو لە نێوان کورد و عەرەب لە عێراقدا لەسەر یەکلاکردنەوەی چارەنووسی کەرکوك. گەر ئەمریکاش بیەوێت پشتیوانی کورد بکات لەو پرۆسەیەدا ئەوا پێویستە بەرژەوەندییەکانی بەریتانیا لە نەوتی کەرکوك لەبەرچاو بگرێت.

دووەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی ئێراندا

ئێران و هەرێم؛ هەماهەنگی ناچاری

رووداوەکانی ١٦ی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ و کۆنترۆلکردنەوەی کەرکوك لەلایەن عێراقەوە بە هاوکاری ئێران، لوتکە و ئەنجامی ئەو بەریەککەوتنە بوو کە پاش نیو سەدە لە پەیوەندی و هاوکاری کورد و ئێران، ئەم دوو لایەنەی لە "دۆستایەتی خۆویستانە"وە گواستەوە بۆ دۆخی "هاوسێیەتی ناچاری"، لانیکەم لە چاوی رای گشتی کوردستان و حکومەتی هەرێمەوە، ئەگەرچی بە رەسمی ئەمەش دەرنەبڕدرابێت. پرسیارەکە ئەوەیە: چی وایکرد مێژووی هاوبەشی پەیوەندی، هاوسنوریی، بەرژەوەندییە ئابوریی و

([32]) David Shepered& Erika Solomon, ‘Iraq Approaches BP to develop reclaimed Kirkuk oilfields’, Financial Times, (October 19, 2017),available at: https://www.ft.com/content/c532ff96-b3ed-11e7-aa26-bb002965bce8

سیاسییه یەکانگیرەکانی هەولێر و تاران نەتوانێت ڕێگربێت لەوەی ئێران ڕاشکاوانە پشتیوانی سەربازی و سیاسیی بەغدا بکات بۆ وەدەرنانی دەسەڵاتی هەرێم لە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان؟ ڕیفراندەم بە کەرکوکەوە چ مەترسییەکی گریمانەیی بۆ تاران سازکرد کە ئەو وڵاتە نەتوانێت چاوپۆشی لێبکات؟

ئێران ڕاشکاوانە کۆدی پووچکردنەوەی کاریگەری ڕیفراندەمی بە کەرکوکەوە گرێدا و لە ئانی دەستبەسەرداگرتنەوەی کەرکوک هەڵوەشاندنەوەی "پیلانی ئیسرائیل-ئەمریکای لە ڕێی ڕیفراندۆمەوە" لە مینبەرە سیاسییەکەی هەینیانی تاران و میدیاکانیدا ڕاگەیاند. وتاربێژی کاتیی نوێژی هەینی تاران (ئەحمەد خاتەمی) پاش ١٦ئۆکتۆبەر ڕوون و ڕاست وتی دەیانەوێت کورد لەگەڵ عێراقدا بمێننەوە. وتیشی "درود بۆ عێراق کە دەستوبردی کرد و کەرکوکی لەوان [کورد] سەندەوە" بە بەرپرسانی نوێی هەرێمی کوردستانیشی وت: "یەکجار ئەزمون بەسە و لەگەڵ دەوڵەتی یەکپارچەی عێراقدا هاوڕێگا بن و مەبنە یاریچەی دەستی ڕژێمی سەهیۆنی و ئەمریکا"[33]. کەواتە گەر کەرکوک سەر بە هەرێم بێت گریمانەی چ سیناریۆیەکی مەترسیدار بۆ ئێران دەسازێنێت؟

کەرکوک لە چوارچێوەی بنەماکانی سیاسەتی ئێران لە هەرێمی کوردستان:

پرسی هەستیاری کەرکوک بە هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی ئێران و بنەماکانی لە ناوچەکەدا وابەستەیە. وادەردەکەوێت لکاندنی تاکلایەنەی کەرکوک بە هەرێمەوە ڕاستەوخۆ لێدانی بەرژەوەندییە پرەنسیپییەکانی تارانی لێکەوتبێتەوە. بۆ ڕونکردنەوەی ئەم پرسە و بە وردبوونەوە لە مامەڵەی ئێران لەگەڵ هەرێمی کوردستان و هێزە سیاسییەکانی ئەم ناوچەیەدا دەکرێت هێڵە گشتییەکانی سیاسەتی ئێران لە کوردستان لە چەند خاڵێکدا کورتبکرێنەوە:

١.دژایەتی دابەشبوونی یەکجاری و سەربەخۆیی هەنگاوبە هەنگاوی هەرێمی کوردستان و پاراستنی یەکپارچەیی خاک و سەروەری وڵاتی عێراق.

٢.مامەڵە لەگەڵ هەرێمی کوردستان لە چوارچێوەی عێراق: مامەڵەی تەواوکاری کورد و شیعە و جێکردنەوەیان لە چوارچێوەی سیاسەتی گشتی ئێران لە ناوچەکەدا.(بڕوانە: ڕاپۆرتی قۆناغی دووەمی پرۆژەی **چارەنووسی کەرکوک لە نێوان هەولێر و بەغداد**: www.centerfs.org)

٣.پاراستنی پەیوەندی تاران و هەرێمی کوردستان و هێزە کاریگەرەکانی، لە بەرامبەر ئاسایشی ناوچەکە و دۆسێ پەیوەندیدارەکان بە قوڵایی ستراتیژیی ئاسایشی ئێرانەوە، وەک ئاسایشی سنورەکان، بنەبڕ و سنوردارکردنی چالاکییەکانی ئۆپۆزسیۆنی چەکداریی کوردانی ئێران.

٤. ڕێگریکردن لەوەی کوردستان ببێتە بەرەیەک یان بچێتە ناو بەرەیەکەوە و ببێتە ناوچەی جێنفوزی نەیارانی ئیران، وەک ئیسرائیل و ئەمریکا.

٥.ڕێگریکردن لە گەشەی گروپە نەتەوەخوازەکان و پان-کوردییەکانی هەرێمی کوردستان بە جۆرێک کاریگەری و جێکەوتە لەسەر کوردستانی ئێران جێبهێڵێت و پشتیوان و بوژێنەرەوەی بیری ناسیۆنالیستانە و سەربەخۆییخوازی کوردانی ئێران بێت[34].

کەواتە هەر ڕوداو و هۆکارێکی سیاسی ببێتە هۆی لەقکردنی یەکێک لەم پایانەی پۆڵەسی ئێران لە ناوچەکەدا جۆرێک لە هەڕەشەیە لە قوڵایی ستراتیژی و بەرژەوەندییەکانی ئێران. بە دەستوبردکردنی ئێران و هاوپەیمانانی لە ناوچەکەدا لە یەکلاکردنەوەی خێرای مەسەلەی کەرکوک و دەرهێنانی لە ژێر نفوزی هەولێردا، دەردەکەوێت هەستیاری کەرکوک زۆر زیاتر و بایەخدارترە لە ڕەچاوکردنی بەرژەوەندی هاوبەشی هەرێمی کوردستان و پەیوەندی مێژوویی و سیاسی و تەنانەت گەر ئایندەی پێکەوەکارکردنی تاران و هەولێریش بخاتە مەترسییەوە.

ئەوەی پاش ١٦ ئۆکتۆبەر دەرکەوت ئەوە بوو کە دیدگای بڕیاردەری سیاسەتی ئێرانی بۆ

([33]) سایتی خبرگزاری تسنیم، ١٩آبان١٣٩٦:
https://www.tasnimnews.com/fa/news/1396/08/19/1569654/

(34) جعفر حقپناه، کردها و سیاست خارجی جمهوری اسلامی ایران، چاپ اول، (تهران: موسسه فرهنگی مطالعات، ١٣٨٧)، ص١٨١.

مامەڵەکردنی لەگەڵ هەرێمی کوردستانی پاش ٢٠١٧/٩/٢٥ لەسەر بنەمای سیناریۆی گریمانەکراوی ئێرانە بۆ ریفراندۆم (کە دەوڵەتی سەربەخۆی کوردستانییە بە کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانەوە).

ئیران ئەم سیناریۆیەی بە نزیکترین سیناریۆ لە واقیع زانی و وەک واقیعێکی چاوەڕێکراویش مامەڵەی لەگەڵدا کرد، کە باوەڕی وایە ریفراندەم پرۆژەیەکی ئیسرائیلی-ئەمریکییە و سەربەخۆیی کوردستان ئامانجەکەی تێکدانی ناوچەکە و دژایەتی بەرژەوەندی ئێرانە[35]، تەنانەت رابەری کۆماری ئیسلامی ئێران (لە دیداری سەرەتای مانگی ئۆکتۆبەری٢٠١٧ لەگەڵ رەجەب ئەردۆگانی سەرکۆماریی تورکیادا) رایگەیاند ریفراندەمی سەربەخۆیی "خیانەت بوو"، رابەری ئێران باوەڕی وابوو کە "ئەمریکا و هێزەدەرەکییەکان بەدوای دروستکردنی ئیسرائیلێکی نوێدا دەگەڕێن" بۆ بەرگرتن لەم کێشانە بە پێویستی زانی کە "ئێران و تورکیا بە لێکتێگەیشتنێک بگەن و بەرجەستەی بکەن".[36] ئەڵبەت هەرواشیان کرد.

کەواتە لە دوو لایەنەوە کەرکوک لە روانگەی ئەو بنەما سەرەکییانەی سیاسەتی ئێران لە عێراق و کوردستاندا کە خرانەڕوو، بۆ تاران جێگەی بایەخە: وەک دڵێک بۆ راگرتنی یەکپارچەیی عێراق و پێویستی کورد بە بەغدا و تاران، وەک تەواوکارێکیش بۆ هیلالی شیعی.

رووداوەکانی دوای ٩/٢٥ وەک ئەنجام و دەرخەری (کاشف) نیگەرانیی کەڵەکەبووی ئێران بوون بەرامبەر کەرکوک، کە سەرچاوەکەی دەگەڕایەوە بۆ:

١. ئەوەی کورد بەبردنەوەی٦٣٪دەنگ لە ٢٠٠٥ و زۆرینەی کورسییەکانی پارێزگای کەرکوکی (٢٦لە ٤١کورسی) دەستخست. لە ٢٠٠٧یشدا هەرێم بە تەواوی کۆنترۆڵی ئاسایشی کەرکوکی گرتەدەست. لەوەش زیاتر هەرێم بێباک لە بەغدا و هەر لایەک حکومەتی مەحەلییان پێکهێنا، کە وایکرد وەک نەیارێک بەرامبەر بەغدا دەرکەوێت لە بری تەواوکار و هاوپەیمان، کە دەکاتە پێچەوانەی خاڵێکی بنەمایی سیاسەتی گشتی ئێران.

٢. لەوەش زیاتر بەهۆی دەرکەوتنی داعش و لە ٢٠١٤ەوە، ناوچە جێناکۆکەکان لە روی نفوزی سیاسی و ئابورییەوە بە تەواوی کەوتنە بندەستی هەرێمی کوردستانەوە بووبوونە هەڕەشەی بێباکی

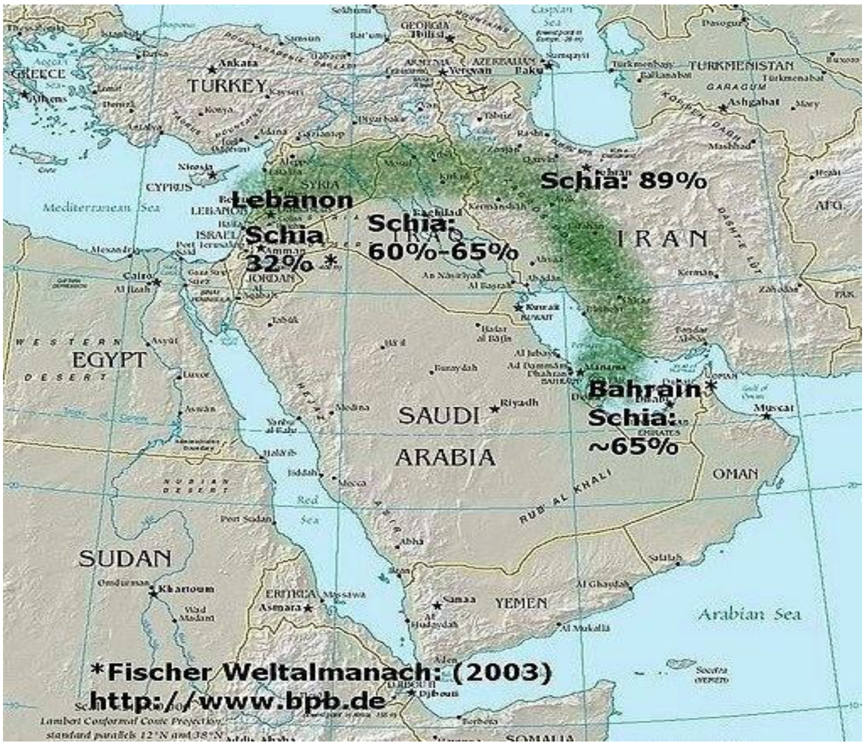

([35]) بۆ زانیاری زیاتر بڕوانە: هەردی مەهدی(٢٠١٧): کوردستان، ئێرانێکی تر یان ئیسرائیلی دووەم، (OCTOBER 8, 2017): https://www.centerfs.org/kurdistan-another-iran-or-israel/

([36]) روزنامه رسالت، شماره٩٠٥٠سال سی و دوم، پنج شنبه، ٢٠١٧/١٠/٥، ص١.

هەولێر بەرامبەر تاران.

ئەم دۆخە و ئەنجامدانی ریفراندۆم و پەرتی ناوماڵی کوردستان پێکەوە هەستیاری ئێرانیان چەند بەرامبەر کردەوە و هاوکات هەلێکی زێڕین بە کۆدەنگی هەرێمایەتی بۆ تاران هێنایەپێش تا سەرجەم کارت و فیگەرە سەرەکییە دەوڵەتی و نادەوڵەتی و هاوکارە ناوچەییەکانی بەکاربهێنێت بۆ کەمکردنەوەی مەترسی چاوەڕوانکراوی هەولێر و سەربەخۆیی هەرێم.

ئێران لە ڕێی وتەبێژی وەزارەتی دەرەوەیەوە پاش هەڵکردنی ئاڵای کوردستان لە کەرکوک ئەم هەستیاریی و مەترسیدارییەی نەشاردەوە راشکاوانە وتی: دژی ئەنجامدانی راپرسی و یەکلایەنە گێڕانەوەی کەرکوکە بۆ سەر هەرێم.(37)

نیگەرانیەکانی ئێران بۆ کەرکوکێک لەسەر هەرێم بێت کامانەن؟

بۆ وەڵامی ئەو پرسیارە دەکرێت لە راڤەی پڕ لە نیگەرانیی ئەو وڵاتە بۆ ئایندەی هەرێمی کوردستان (کەرکوک و جێناکۆکەکانی لەسەر بێت) لێکبدرێتەوە، کە لە دیدی تارانەوە بە مانای ئەمانە دێت:

ا. زیاتربوونی نائارامی و تێکچوونی سیستم و سنوریی باوی سیاسی ناوچەکە کە ئێران و عێراق و تورکیاش دەخاتە مەترسییەوە.

ب. لاوازبوونی میحوەری بەرگری (مقاومە).

ج. لاوازبوونی ئیئتیلافی ئێرانی لە ناوچەکە لە چوارچێوەی پارادایمی شیعی-سونی.

د. نیگەرانی لە مەترسی باڵکانیزەکردنی رۆژهەڵاتی ناوەڕاست.

هـ. نیگەرانی لە دوبارەبوونەوەی ئەزمونی ئازەربایجان و لەدەستدەرچوونی هەرێمی کوردستان بەهۆی هەبوونی نەیارەکانی ئێران لە هەرێمدا.

و. کاریگەریی جێهێشتن لەسەر بزوتنەوەی ناسیۆنالیستی کوردیی لە ئێران.

ز. گەشەی گروپە چەکدارە نەیارەکانی ئێران کە لە هەرێمی کوردستانن و دورنییە لە ئایندەشدا هەولێر پشتیوانییەکانی بۆیان زیاد بکات.(38)

دیوێکیتری دیوی جیۆئیکۆنۆمی کەرکوک و سەرچاوە دەوڵەمەندەکانییەتی بە وزە، بەجۆرێک هەڕەشەی بۆ ئایندەی ئاسایشی ئێران سازاندووە، بە لەبەرچاوگرتنی ئەوەی کەرکوک یەدەکی نەوتی نزیکەی ٤٠٠٠٠٠٠٠٠ملیار بەرمیل نەوتە و دووەمین کێڵگەی نەوتی عێراقە پاش بەسرە. پشکی ٤٠٪ی ناردەی دەرەکی نەوتی عێراقە.(39) لەم روانگەیەوە بەشێکیتری هەستیاریی ئێران بۆ کەرکوک پەیوەندی بە دیدی مێژوویی و سیاسی ئێرانە بۆ بوونی ئیسرائیل، دیدی بڕیاردەرانی ناو شۆڕشی ئیسلامی ئێران لەسەر هەمان دید بیناکراوە. لای ئەوان هۆکاری سەرەکی پشتیوانی ئیسرائیل بۆ جیابوونەوەی هەرێم لە بەغدا، دابینکردنی سەرچاوەی دڵنیای وزە و سوتەمەنییە، پێیانوایە ئیسرائیل هەر لە سەرەتای دامەزراندنییەوە(١٩٤٨) کێشەی ئاسایشی وزەی هەیە و دابینکردنی وزەی بە درێژایی ٦٠ساڵ وابەستە بووە بە چۆنێتی پەیوەندی ناجێگیری ئەو وڵاتە لەگەڵ وڵاتانی ناوچەکەدا. ئسوڵگەرا و بڕیاردەرانی سیاسەتی ئێستای ئێرانیش وا بیردەکەنەوە ئیسرائیل دەیەوێت لە ڕێی هەرێمی کوردستانەوە دەستیبگات بە سەرچاوە پڕداهات و دڵنیاکەی کەرکوک و بێباکی بکات لە مەترسی کەمیی وزە و وڵاتانی ناوچەکە. تاران باوەڕی وایە ئێستاش ئیسرائیل گەورەترین کڕیارەکانی نەوتی هەرێمی کوردستانە.(40)

ئێستا بە دیقەتدانەوە لە پێنج خاڵەکەی بنەما گشتییەکانی سیاسەتی ئێران لەگەڵ هەرێمی

---

(37) سیاتی رادیۆ فەردا، ٣٠ بهمن ١٣٩٦:
https://www.radiofarda.com/a/f4_iran_kirkuk_referendum_kurdistan_dangerous/28705682.html

(38) اردشیر پشنگ (١٣٩٦)، چرایی نگرانی ایران از جدایی طلبی اقلیم کردستان، لە سایتی فراتاب:
http://www.faratab.com/news/6647/

(39) سعید ساسانیان (١٣٩٦)، چرا کرکوک مهم است؟ سایت خبرگزاری فارس، ١٣٩٦/١/١٥:
http://www.farsnews.com/13960114001429.

(40) مهدی حاجت‌پور (١٣٩٦)، سایتی باشگاه خبرگزاری جوان، ٢٥ مهر ١٣٩۶:
http://www.yjc.ir/fa/news/6284599/

کوردستاندا کە جۆرێک لە سەوابیتی سیاسیی ئایدۆلۆژی ئەو وڵاتەش پێکدێنن و بە لێکدانیان لە چوارچێوەی مێنتاڵێتی عەقڵی سیاسیی ئێرانییەکانی پاش شۆڕشی ئیسلامی و ئەو حەوت خاڵەی کە هۆی نیگەرانی تاران بوون کە پێشتر خرانەڕوو، دەتوانرێت بوترێت و ببینرێت کە ئێران لەسەر ئەو سیاسەتە گشتیانە دەڕوانێتە کەرکوک کە لە پیادەکردنیدا عێراقێکی یەکگرتوو و بەرەیەکی بەهێزی بەرگری دژە ئەمریکا و بەشێک لە پرۆژەی پێکەوەگەیاندنی هاوپەیمانانی ناوخۆی عێراق (کورد-شیعە) و دەرەوەی عێراق گوتاری بەرەنگاری(شیعە-سوننە) و دواجار دنیای گریمانەکراوی هیلالی شیعی بۆ دەستەبەردەکەن. جیا لەوەی کە ئاسایشی ناوخۆی ئێران و ناوچە کوردییەکان و سنورداركردنی نەیارانی چەکداری کوردستانی ئێرانیش وابەستەیە بەوەی کە کەرکوک سەربە هەولێر بێت یان بەغدا، کە لە یەکەمیاندا دەبێتە هەڕەشە بۆ تاران و بێباکی بە بازرگانی لەگەڵ ئێران و لە دووەمیاندا دەبێتە هەل بۆ پێویستی هەمیشەیی هەولێر بە تاران.(لە قۆناغی دووەمی راپۆرتەکەدا زیاتر لەوبارەیەوە رونکراوەتەوە: https://www.centerfs.org/)

بەڵام بەلێکردنەوەی کەرکوک لە هەولێر ئیتر کۆتایی دنیای پەیوەندی تاران-هەولێر نابێت. بە لەبەرچاوگرتنی جیۆپۆلەتیک، جیۆئیکۆنۆمی و ئاسایشی سنووریی هەردوولا دەردەکەوێت هێشتا مامەڵەی ئێران بۆ هەرێمی کوردستان نەک پێویستە بەڵکو "لەو وڵاتە دۆستانەش" کاریگەرتر و جێکەوتەی زیاتری بە هەرێم و خودی ئێرانیش جێهێشتووە. وا دەردەکەوێت ئێران پشتی لە هەرێمی کوردستان کردبێت پاش ریفراندەم و ١٦ی ئۆکتۆبەر، بەڵام واقیع شتێکیترە، ئایا دەتوانێت کارێکی لەو شێوەیە بکات یان درێژە پێبدات؟

لە گەڵ هەموو ئەو نیگەرانییانەشدا ئێران سەرەڕای زاڵی ئایدۆلۆژیا بەڵام بە مانای فەرامۆشکردنی واقیعگەرایی نییە لە سیاسەتییدا، بۆ نمونە بە چاوگێڕانەوە بە دۆخی پاش راپەڕین، ئەگەرچی هەرێمی کوردستانی عێراق وەک دیفاکتۆیەکی سیاسی و ناوچەیەکی ئارامی دارنراو لە دەسەڵاتی بەغدا بە هاوکاری و لە چوارچێوەی سیاسەتی ئەمریکا و هاوپەیمانانیدا دامەزرا. بەڵام زۆری نەخایاند (سەرەڕای ناتەبایی و کۆنەبوونەوەی بەرژەوەندیی ئەمریکا و ئێران لە دەفرێکدا) بە هۆی پەیوەندی و نزیکی و کاریگەرییەوە، ئێران بوو بە کاراترین کاراکتەری سیاسی لە هەرێمی کوردستان و لە بری پشتتێکردن و دژایەتی، مامەڵەی ئەمری واقیعی لەگەڵدا کرد و زیاتر لەوەش لە چوارچێوەی سیاسەتی گشتی خۆیدا ئەرک و پێگەی بۆ دیاری کرد. ئێران لە بری هەڵبژاردنی "سیاسەتی دەستێک نەتوانی بیبڕیتەوە"، "مامەڵەکردن لەگەڵیدا"ی هەڵبژارد.

بۆ ئێستاش، بە لەبەرچاوگرتنی سیاسەتی ئێران و بەرژەوەندییەکانی و سنورەکراوەکانی لەگەڵ هەرێم و بوونی سیاسییانە و نەتەوەییانەی کورد لە ئێران، دەردەکەوێت کە ئێران هەرێمی کوردستان لە لایەک و ناوچەجێناکۆکان لەلایەکیتر، بە دوو پاکێجی جیاواز مامەڵەیان لەگەڵدا دەکات و هیچکات ئامادەی ئەوەنییە و هەموو رێکارێکیش دەگرێتەبەر تا هەولێر و کەرکوک نەبنە یەک پاکێجی سیاسەت. (کە لە قۆناغی یەکەمی ئەم راپۆرتەدا گرنگی کەرکوک و لە دووەمیشدا دیدی ئێران لە ئەگەری پەیوەستی کەرکوک بە هەولێرەوە بە وردی خرانەڕوو).

هاوکات ئەوەش دیارە کە هاوکاری ئێران بۆ هێزە عێراقییەکان و گرتنەوەی کەرکوک لە ١٦ی ئۆکتۆبەردا بەو مانایە نایەت کە ئێران کاری لەگەڵ هەولێردا تەواوبووە، بەڵکو ئەو تەنها ویستویەتی مەترسییەکی گریمانەکراو و بێمنەتی کورد بە بەغدا و ئێران کەمبکاتەوە و هەمانکاتیش نفوزی دەسەڵاتی کورد لە کەرکوک نەخشەی هەرێمایەتی و هاوپەیمانێتییەکانی تاران تێکنەدات و هەولێر ناوچەکە نەکاتە جێنفوزی ئیسرائیل و ئەمریکا و ..تاد.

ئێستا ئیتر نۆرەی تارانە بۆ ئاساییکردنەوەی پەیوەندییەکانی لەگەڵ هەولێردا، دیارە نەک نایانپچڕێنێت بەڵکو بە هۆی هاوکێشە نوێکانی ناوچەکەو هەڕەشە نوێیە ئابورییەکان بۆ سەر ئێران و گرنگی جیۆپۆلەتیک و نەرمەهێز و سەختەهێزی هەرێمەوە، ئێران پەیوەندییەکانی خۆی لەگەڵ هەولێردا نۆژەندەکاتەوە، بەڵام دیسانەوە لە چوارچێوەی ئامانجە ئایدۆلۆژی و سیاسییەکانی شۆڕشی ئیسلامی ئێران پێش ئامانجە ئابورییەکانی.

سێیەم: ئایندەی کەرکوک لە تێڕوانینی تورکیادا

هەمانشێوەی ئێران، کەرکوک بۆ تورکیا ریشەی مێژوویی و سیاسیی و قوڵایی بەرژەوەندی هەبووە و هەیە. تەنها هێندە بەسە کە بزانرێت هۆکارێکی سەرەکی شکستی رێککەوتنەکانی بەغدا-کورد لە سەردەمی شۆڕشی کورددا، تورکیا بووە و خاڵی بەهێزی دەستێوەردانیشی. لە عێراق و جوڵانەوەی سیاسی کوردستانیشدا خودی کەرکوک بووە، بۆ تورکیا هەم جیۆپۆلەتیکی کەرکوک و داهاتەکەی، هەم کلتور و مێژووی تورکمان بوونەتە دوو فاکتەری کاریگەر لە دیدی سیاسەتی گشتی ئەنکارا بۆ مامەڵە لەگەڵ عێراق و کوردستان، ئەمەش میراتێکە نەبەستراوە بە تورکیای ئەمڕۆوە، بەڵکو ریشەی بۆ سەردەمی رووەرگێڕانی عوسمانییەکان لە دەروازەی ڤیێنای ئەوروپاوە بۆ رۆژهەڵات دەگەڕێتەوە و لە تورکیای هاوچەرخی ئەتاتورکیش بە دواوە لە ژێر کلیلەوشەی "ویلایەتی موسڵ"دا هەنگاوەکانی خۆی دەهاوێ.

تورکیا وەک هێزێکی کاریگەری ناوچەکە لەسەر ئاستی ناوخۆیی و دەرەکیش کاریگەری لەسەر سیاسەتی عێراق و کوردستان هەیە. دیدی ئەنکارا بۆ لکاندنی کەرکوک بە هەرێمەوە و مەترسییەکانی، دەکرێت لەم خاڵانەدا کورتبکرێتەوە:

١. زیاتربوون و زێدە بایەخدارتربوونی قەبارە جیۆپۆلەتیکی هەرێمی کوردستان لە ئاستی نیشتمانیی و هەرێمایەتی.

٢. فەراهەمکردنی زەمینەی سەربەخۆیی هەرێمی کوردستان و جیاکردنەوەی لە عێراق.

٣. مەترسی کاریگەری هەرێم بەسەر کوردانی تورکیاوە و کەوتنەبەرهەڕەشەی یەکپارچەیی خاکی تورکیا.

٤. بوژانەوەی بزوتنەوەی سیاسی کوردستانی تورکیا و مەترسیدارتربوونی هەڕەشەکانی پەکەکە لە سەر تورکیا.

٥. کەوتنەبەر مەترسی و لاوازبوونی پێگەی سیاسی و کۆمەڵایەتی تورکمانەکانی عێراق.[41]

ئەگەر لەم نیگایەوە بڕوانرێتە کەرکوکی دوای ٢٠٠٥و تادەگاتە ٢٠١٤ و پاشتر ئەنجامدانی رفراندەم لەوشارەدا دەردەکەوێت تورکیا سیاسەتەکانی خۆی لە ناوچەکەدا روو لە لاوازی بینیوە. بەڵام هەندێ فاکتەر وایکرد ئەم مەترسییانە دوابخات و نیگەرانی ئەنکارا کەمبکەنەوە لەوانە:

١. نزیکبوونەوەیەکی کاریگەری ئابوری و مەیلی ئاشتیگەرایی تورکیای پێش ٢٠١٤ و روانینی بۆ کوردەکان و پەیوەندی یەکانگیرانەی هەولێر و ئەنکارا.

٢. بەبازاڕکەوتنی کاڵای تورکی لە بازاڕەکانی هەرێمی کوردستان.

٣. فرۆشتنی نەوتی هەرێم بە تاقانە رێگای بۆری تورکیادا.

بەڵام ئاڵۆزییەکانی دوای داعش، توندبوونی پەیوەندییەکانی تورکیا و ئەمریکا، لایەنگری ئەمریکا بۆ پەیەدە، نزیکبونەوەی ناچارییانەی ئابوریی و سیاسی و ئاسایشی- ئەنکارا و تاران و روسیا و لەمانەش زیاتر پرس نەکردنی هەرێم و تاوتوێنەکردنی راوێژکارییانەی پرۆسەی ریفراندەم لەگەڵ ئەنکارادا، دیسانەوە مەترسییەکانی نفوزی هەولێری بەسەر ناوچە جێناکۆکەکاندا بۆ تورکیا زیندووکردەوە. بە رادەی ئەوەی هاوتا باڵا سیاسیی و سەربازییەکانی تورکیا، ئێران، سوریا و عێراق لەسەر مێزێکی هەماهەنگی کۆکردەوە تا تەکبیرێک لە کەرکوک بکەن و لەدەستی هەولێری بسەننەوە.

بەڵام ناکرێت ئەوەش نادیدە بگیرێت، کە کوردستانیبوونی کەرکوک چەندێک مەترسیداربێت بۆ قوڵایی ستراتیژی تورکیا، سەربە بەغدابوونیشی- بە هەمانشێوەیە. بە تایبەت بەغدای پاش ٢٠٠٣ کە مایلی خەتی سیاسەتە گشتیەکانی ئێرانە و ناکۆکییان لەگەڵ تورکیادا فەرامۆش ناکرێت، هەمانشێوە گەر بەغدایەکی مەیلەو ئەمریکاش پاش هەڵبژاردنەکان بسازێت دیسانەوە، بە هۆی ناکۆکی و گرژی پەیوەندییەکانی ئەنکارا و واشنتۆن هەر مەترسیدارترە.

تورکیا لە ئێستادا و لە ناوچەکەدا لە هەر لایەنێک زێتر پێویستی بە ناساندنەوە و پێناسەکردنەوەی دۆسێ سیاسییەکانێتی، ئەو لەم ساڵانەی دواییدا هێندەی لە سیاسەتی هاوپەیمانێتی کورتمەودادا

(41) زهرا احمدی پور و محمود مبارکشاهی، "موانع الحاق کرکوک به دولت منطقهای کردستان (عراق)"، فصلنامه ژئوپلیتیک، شماره دوم، سال یازدهم، ١٣٩٤، ص٥١.

خـولاوەتەوە، خەریـکە هاوپەیمـانە سـتراتیژیەکانی لەدەسـتدەدات، ئەو بە هەرێـمی کوردسـتانەوە دەتوانێت رەگی ئابوری خۆی لە عێراقدا بەهێزتر بکات، هاوکات بە لاوازبوونی کورد لە کەرکوک واتای بردنەوەی تورکمان ناگەیەنێت تا شوناسە ئایدۆلۆژی و مێژووییەکە و قوڵاییە کلتورییەکەی تورکیا لە ناوچەکە پارێزراو بکات، چونکە کەرکوک و جێناکۆکەکان تەنها گۆڕدراوی کورد و تورکمان ئیدارەی ناکەن و نەیارە دێرینە عەرەبی و ئێرانییەکان کاریگەرتر دەبن تا هەژموونە تورکییەکە.

وا پێدەچێت لە دواجاردا و پاش هێوربوونەوەی دۆخ و رونبوونەوەی دۆسێی سوریا و دۆسێی پاش داعش، تورکیا بکەوێتەوە کێبرکێ لەگەڵ نەیارە هەرێمایەتییەکانیدا لە هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ پاراستن و دورخستنەوەی هەڕەشە ئابوری و سیاسییەکانی لە ناوچەکەدا. بەتایبەت:

١. گەر فرۆشتنی نەوتی کەرکوک لە رێگەی ئێرانەوە زیاتر بکرێت (کە ئێستا ئەم پلانە لە پەرەپێداندایە) و ببێتە ئەو بەدیلەی کە هەرێمی کوردستان بۆ تورکیای دابین کردبوو بە ناردنەدەرەوەی نەوتی کەرکوک و هەرێم بە بۆرییە تورکییەکاندا.

٢. لە حاڵەتی مانەوەی هەرێمی کوردستان بەم قەیرانە ئابورییەی ئێستا و کەمبوونەوەی داهاتەوە (کە بەشێکی بەهۆی لەدەستدانی کەرکوکەوە دروستبووە و بەشێکیشی- بەهۆی بەهێزبوونەوەی بەغدا و بڕینی مستەحەققات و بەشەبودجەی(١٧٪) هەرێم و پیادەنەکردنی دەستوورەوە تووشی هەرێم هاتووە، کاریکردووە و کاریگەری زیاتریش دەکاتە سەر قەبارەی بازرگانی تورکیا لە هەرێمی کوردستان و چیتر ناتوانێت ئەو بازارە پڕ داهاتە بێت بۆ تورکیا.

٣. گەر ئێران لە ئاساییکردنەوەی پەیوەندییەکانیدا دەستپێشخەربێت و پەیوەندییە ئابورییەکانیشی لە هەرێمدا پەرەپێبدات (کە بەرپرسانی ئیرانی پاش ١٦ی ئۆکتۆبەر ئاماژەی لەو چەشنە دەدەن) ئەوا دیسانەوە هەم بۆ هەرێم کارتێک دروستدەبێتەوە و بەدوریش نازانرێت هەڵبژاردنەکانی عێراق و جۆری هاوپەیمانێتی کورد لەگەڵ هێزە عەرەبییەکان و شیعەکان بە مەبەستی وەرگرتنەوەی هێمنانەی کەرکوک، هەولێر لە تاران نزیکتر بکاتەوە لەم حاڵەتەشدا دیسانەوە تورکیا و تورکمانە شیعەکان رەنگە زیانمەندی یەکەم بن.

لە دواجاریشدا ئەم سیناریۆ و گریمانانەی کە باسکران لە ئەگەری گەڵاڵەبوونیان، دوورنیە تورکیا ناچار بکەنەوە تا بگەڕێتەوە سەر سکە پێشووەکەی سیاسەت کە ساڵانێک بوو چەقی قورسایی سیاسی و ئابوری خۆی خستبوویە هەولێر لە بری بەغدا.

کۆتایی و ئەنجام:

لە کۆتایی ئەم ڕاپۆرتەدا دەتوانین چەند دەرئەنجامێک گەڵاڵە بکەین، کە وەک سەرەتایەک بۆ تێگەیشتن لە ئایندەی چارەنووسی کەرکوک بخەینەڕوو:

1- ئەگەر میکانیزمەکانی ڕووبەڕووبونەوەی فرەیی ئیسنیی (Multiethnicity): ئاینی و قەومی و کەلتوریی و مەزهەبی، دوو جۆریی سەرەکی بن، کە ناودەبرێن بە (میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی) و (میکانیزمەکانی دانان بە فرەییدا)، ئەوا لەژێر دەسەڵاتی حکومەتە یەکلەدواییەکەکانی عێراقدا، بە تایبەت لەدوای ڕووخانی سیستەمی پاشایەتی و هاتنەسەرکاریی سیستەمی کۆماریی لە ساڵی ١٩٥٨ وە تا ساڵی ٢٠٠٣، لە پێناو لاوازکردن و نەهێشتنی جیاوازی و فرەیی ئیسنی لە کەرکوکدا، میکانیزمەکانی سڕینەوەی فرەیی بەکارهێنراوە. ئەمەش لە پێناو هێنانەکایەی سەقامگیریی سیاسی بووە لە کەرکوک و ناوچەکانی دەوروبەریدا، بەڵام نەک هەر سەقامگیریی سیاسی دروستنەکردووە، بەڵکو نێوانی پێکهاتەکان و ڕۆڵی دامەزراوە فەرمیەکانی دەوڵەتیان زیاتر بەرفراوانکردووە.

2- لەدوای ساڵی (٢٠٠٣) و کەوتنی ڕژێمی بەعس لە عێراقدا، هەلی بەگەڕخستنی میکانیزمەکانی داننان بە فرەیی ئیسنی لە عێراقدا هاتەئاراوە. لەم چوارچێوەیەشدا بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوک، وەک هەستیارترین ناوچەی جێناکۆک لە عێراقدا، لەهەریەک لە دەستووری کاتی (ساڵی ٢٠٠٤) و دەستووری هەمیشەیی (ساڵی ٢٠٠٥) مادەیەکی تایبەت بە ئاساییکردنەوەی بارودۆخی ئەو ناوچانە و سڕینەوەی ئاسەوارەکانی ئەو میکانیزمە نادیموکرسییانەی لەلایەن دەسەڵاتی بەعسەوە بەگەڕخرابون، نوسرا. مادەی (١٤٠)ی دەستووری ٢٠٠٥ هەمیشەیی جەختی لە جیبەجێکردنی مادەی (٥٨)ی یاسای بەڕێوەبردنی کاتی ٢٠٠٤ کردەوە کە دەیویست بە سێ قۆناغ کیشەکانی کەرکوک چارەسەر بکات کە ئەوانیش: **ئاساییکردنەوە، سەرژمێریی و ڕیفراندۆم** بوون. بەپێی هەمان مادەی دەستوور دەبوو هەر سێ قۆناغەکە لە ٢٠٠٧/١٢/٣١ بەتەواوەتیی جێبەجێبکرانایە، بەڵام بە پێی ئەو داتایانەی لەبەردەستایە تەنها چەند هەنگاوێکی کەم لە قۆناغی یەکەم تەواوبووە، هیچ هەنگاوێکی ئەوتۆش بۆ جیبەجێکردنی قۆناغەکانیتر نەنراوە. بۆیە ئەم میکانیزمانە تا ساتی نوسینی ئەم ڕاپۆرتە زەمینەی چارەسەرێکی گشتگیر و هەمیشەیی بۆ کێشەکانی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکان نەڕەخساندووە.

3- یەکێک لە هۆکارە سەرەکییەکانی چارەسەرنەبوونی کێشەی کەرکوک لە دوای ٢٠٠٣ ەوە بریتییە لە کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی لە جێبەجێکردنی ئەو ئەرک و هەنگاوانەی بۆ چارەسەرکردنی کێشەکە خراوەتە ئەستۆی، کە بەپێی مادەی (٥٨)ی دەستووری کاتی (٢٠٠٤) و مادەی (١٤٠)ی دەستووری هەمیشەیی (٢٠٠٥) بەرپرسیارێتی کرداری و ڕاستەوخۆی لە دابینکردنی پێداویستییەکانی چارەسەرکردنی کێشەکانی دۆسییەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان خراوەتە ئەستۆی ئەنجومەنی وەزیرانی عێراق.

4- کەمتەرخەمی حکومەتی فیدراڵی لە چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوک جگەلەوەی پێشێلکردنێکی ئاشکرای دەقەکانی دەستوورە، هاوکات چەندین ئاکامی نەرێنیشی لێکەوتووەتەوە، وەک بێبەشکردنی هاوڵاتیانی کەرکوک لە پیادەکردنی زۆرێک لە مافی سیاسی و دارایی و کەسییان، هەروەها بێبەشکردنی کۆی نیشتەجێبووانی ئەم ناوچانە لە خزمەتگوزاری و پێداویستییە ڕۆژانەییەکانیان، هاوکات بووەتە هۆی لاوازی چاودێری حکومی بەسەر دامەزراوە کارگێری و ئەمنییەکانی ئەم ناوچەیە. هەموو ئەمەش دۆخێکی لەباری بۆ بڵاوبوونەوەی گەندەڵی دارایی و کارگێری لە دەزگاکانی کەرکوکدا ڕەخساندووە. هاوکات بە هۆی سەرچاوەی نائارامی سیاسی و ئەمنی لە شارەکەدا کە بەردەوام هەڕەشە بووە بۆ سەر گیان و ئاسایش و مافی هاوڵاتییانی، چ لەلایەن گروپە تیرۆریستییەکان (وەک: داعش) یان لەلایەن دەزگا سەربازی و چەکدارییەکانی سەر بەحکومەتی عێراق (وەک: حەشدی شەعبی)، کە ئێستا بەشێوەیەکی نادەستووری حوکمداریی کەرکوک و ناوچە جێناکۆکەکانیتر دەکەن. لەسایەی بەردەوامی ئەم دۆخەشدا

هەمیشە ئایندەی کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان بەرووی ئەگەری دەرکەوتنەوە و بەهێزبوونەوەی گروپە تیرۆریستییەکاندا کراوەیە.

5- لاوازی و ئاڵۆزی ئەو ئامراز و پێداویستی و هەنگاوانەش کە لە مادەی (٥٨) و مادەی (١٤٠) وەک چارەسەر بۆ کێشەکە خراونەتەڕوو، هۆکارێکیتری یەکلانەبوونەوەی کێشەی کەرکوکن، لەبەرئەوەی هەندێک لەم ئامرازانە جگە لەوەی چارەسەری سەرپێی و ڕووکەشن بۆ دۆسییەکە، هاوکات ناتوانن لە ئایندەیەکی دووریشدا زامنی چارەسەری هەندێک ڕەهەندی دۆسییەکە بکەن، بەتایبەت کێشەی چارەنووس و شوناسی شاری کەرکوک و کێشەی چۆنیتی بەشدارییپێکردنی دادپەروەرانەی پێکهاتەکانی شارەکە لە دەسەڵاتی سیاسی، کارگێڕی ودارایی پارێزگاکەدا.

6- ئەگەر لە ئایندەدا "حوکمڕانی هاوبەش و تەوافوق" شێوازێکی گونجاوبێت بۆ چارەسەرکردنی زۆرێک لە ڕەهەندە فرە و ئاڵۆزەکانی کێشەی کەرکوک، ئەوا ئەم شێوازە، چەند مەرج ئامرازێکی گرنگی پێویستە، وەک دانانی یاسایەک بۆ دۆخی تایبەتی کەرکوک و کەمکردنەوەی کەموکورتییەکانی مادەی (١٤٠)، کاتێ دەزانین هەموارکردنی ئەم مادە دەستوورییە لە ئێستادا ئەستەمە، ئەگەر ئەمەش نەکرا دەکرێت ئەو کەموکورتیانە بە ڕێکەوتنێکی نوسراوی نێوان هەولێر و بەغداد کە بەناوەندگیری هێزێکی نێودەوڵەتی یان چاودێریی دەزگایەکی نەتەوەیەکگرتووەکان ئیمزاکرابێت چارەسەربکرێت.

7- ئاسایشی کەرکوک لەبەردەم هەرەشەیەکی راستەقینەو راڤەی جیاواز و تێڕوانینی جیاوازی پێکهاتە و هیزە سیاسییەکانی کەرکوکدایە، بۆیە سیناریۆی ئایندەیی بۆ دۆسیەی ئاسایشی کەرکوک لەبەردەم ئەم ئەگەرانەدایە: ١. هەموو پێکهاتەکانی کەرکوک لە چاوەڕوانی ئەوەدان کە دۆسییەی ئاسایشی کەرکوک پیاچوونەوەی تێدابکرێت و بە هاوبەشی هەموولا بەڕێوەبچیت. ٢. پابەندبوون بە دەستوور و ڕێکەوتنی هێزەهاوبەشەکان زەمانەتی مانەوە و سەقامگیریی و ئاسایشە لە کەرکوک. ٣. بەبێ بەشداری پێکهاتەکان و بەشەمافی (ئیستحقاقاتی) نەتەوەیی و پەراوێزخستنی پێکهاتەیەک، کەرکوک ئارامی بەخۆوە نابینێت. ٤. دەبێت هێزەکانی هەرێمی و نێودەوڵەتی لە نێوەندگیری هەرێم و بەغدا ڕۆڵی زیاتر ببینن.

8- لە ڕووانگەی وڵاتە یەکرتووەکانی ئەمریکادا، چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکووك و ناوچەجێناکۆکەکان دەبێت لە سیاق ئەو ستراتیژەدا لێکدانەوەی بۆ بکرێت کە ئەمریکا لە عیراق و ناوچەکەدا هەیەتی. بەدەستهێنانەوەی دەسەڵاتی سیاسی لە لایەن ئەمریکاوە لە عێراق ئامانجێکی سەرەکی واشنتۆنە و بە وردیی کاری بۆ دەکات، بە تایبەتی لە دوای تێکشکاندنی سەربازیی داعش لە عێراق. ئەم ئامانجەی ئەمریکاش پەیوەستە بە سنووردارکردنی هەژموونی ئێران لە عێراق و تەواوی ناوجەکەدا. ئەمەش پێویستی بە دروستکردنی سەقامگیریی سیاسی و ئەمنی هەیە لە عێراقدا، بەهۆی ئەوەی کە ململانێی تایفی و ئەتنیکی و غیابی جێگیریی سیاسیی و شەراکەتی فیعلی لە نێوان پێکهاتە جیاوازەکانی عێراقدا بۆتە هۆکاری دروستبوونی بۆشایی سیاسی و ئەمنی کە لەلایەن ئێرانەوە بەردەوام ئەم بۆشاییانە پرکراونەتەوە. چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکووك و ناوچەجێناکۆکەکان فاکتەرێکی گرنگی جێگیری و ئارامی سیاسی دەبێت لە ئایندەدا، بۆیە پێدەچێت ئەمە ببێتە پێگەی گرنگیپێدانی وڵاتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا بە کەرکوک. یەکێك لە سیناریۆکانیش ئەوەیە کە ئەمریکا هەوڵبدات کە دۆسییەی کەرکوك و ناوچە جێناکۆکەکان لە ڕێگەی دەستووری عێراقییەوە چارەسەربکات. بەتایبەت جەختکردنەوەی حکومەتی عێراق لەسەر دەستوور بۆ ڕووبەڕووبوونەوەی هەرێمی کوردستان، دەکرێت بکرێتە بنەما بۆ یەکلاکردنەوەی دۆسییەی کەرکووك لە نێوان هەولێر و بەغدا بەو پێیەی ماددەی 140 مادەیەکی دەستوورییەو نەخشە ڕێگایەکیشە بۆ چارەسەرکردنی دۆسییەی کەرکوك و ناوچەجێناکۆکەکان.

9- بە لەبەرچاوگرتنی سیاسەتی ئێران و بەرژەوەندی و سنورەکراوەکانی لەگەڵ هەرێم و هەبوونی سیاسییانە و نەتەوەییانەی کورد لە ئێران، دەردەکەوێت ئێران بە دوو پاکێجی جیاواز مامەڵە لەگەڵ هەریەک لە هەرێمی کوردستان لەلایەک و کەرکوک و ناوچەجێناکۆکان لەلایەکیتر

دەکات. هیچکات ئامادەی ئەوەنییە و هەموو ڕێکارێکیش دەگرێتەبەر تا هەولێر و کەرکوک نەبنە یەک پاکێجی سیاسەتکردن. هاوکات هاوکاریی ئێران بۆ هێزە عێراقییەکان و گرتنەوەی کەرکوک لە ١٦ی ئۆکتۆبەردا بەو مانایە نایەت کە ئێران کاری لەگەڵ هەولێردا تەواوبووە، بەڵکو ئەو تەنها ویستویەتی مەترسییەکی گریمانەکراوی کورد بۆ بەغدا و تاران کەمبکاتەوە و هەژموونی دەسەڵاتی کوردستان لە کەرکوک نەخشەی هەرێمایەتی و هاوپەیمانێتییەکانی تاران تێکنەدات و هەولێر و ناوچەکەش نەکاتە جێ نفوزی ئیسرائیل و ئەمریکا.

10 - مامەڵەی تورکیا لەگەڵ دۆسییەی کەرکوک لە چوارچێوەی پێویستی زۆری ئەم وڵاتەیە بۆ ناساندنەوە و پێناسەکردنەوەی دۆسییە سیاسییەکانی، کە لەم ساڵانەی دواییدا هێندەی لە سیاسەتی هاوپەیمانێتی کورتمەودادا خولاوەتەوە، خەریکە هاوپەیمانە ستراتیژیەکانی لەدەستدەدات. تورکیا بە هەرێمی کوردستانەوە دەتوانێت ڕەگی ئابوری خۆی لە عێراقدا بەهێزتر بکات، بەهێزیی ئابووریی هەرێمیش بە کەرکوکەوە بەندە، هاوکات لاوازبوونی کورد لە کەرکوکدا واتای بردنەوەی مسۆگەری تورکمان ناگەیەنێت تا شوناسە ئایدۆلۆژی و مێژووییەکە و قوڵاییە کلتورییەکەی تورکیا لە ناوچەکە پارێزراو بکات، چونکە کەرکوک و ناوچەجێناکۆکەکان تەنها گۆڕدراوی کورد و تورکمان ئیدارەی ناکەن، بەڵکو گۆڕدراوی نەیارە دێرینە عەرەبی و ئێرانییەکانی تورکیا کاریگەرتر دەبن نەک هەژموونە تورکییەکە. بۆیە پێدەچێت پاش هێوربوونەوەی دۆخ و ڕونبوونەوەی دۆسییەکانی سوریا و ئاسەوارەکانی شەڕی داعش، تورکیا بکەوێتەوە کێبڕکێ لەگەڵ نەیارە هەرێمایەتییەکانیدا[ئێران و وڵاتانی عەرەبی] لە هەرێمی کوردستان و عێراق بۆ پاراستن و دورخستنەوەی هەڕەشە ئابوریی و سیاسییەکانی لە ناوچەکەدا. بەڵام مانەوەی هەرێمی کوردستان لە قەیرانی ئابوریی و کەمبوونەوەی داهاتدا (کە بەشێکی بەهۆی لەدەستدانی کەرکوکەوەیە) کاریگەری زیاتر دەکاتە سەر قەبارەی بازرگانی تورکیا لەگەڵ هەرێمی کوردستان و چیتر ناتوانێت ئەو بازاڕە پڕ داهاتە بێت بۆ تورکیا، هەموو ئەمانەش تورکیا ناچاردەکات پێداچوونەوەی بۆ سیاسەتەکانی لەگەڵ هەولێردا بکات.